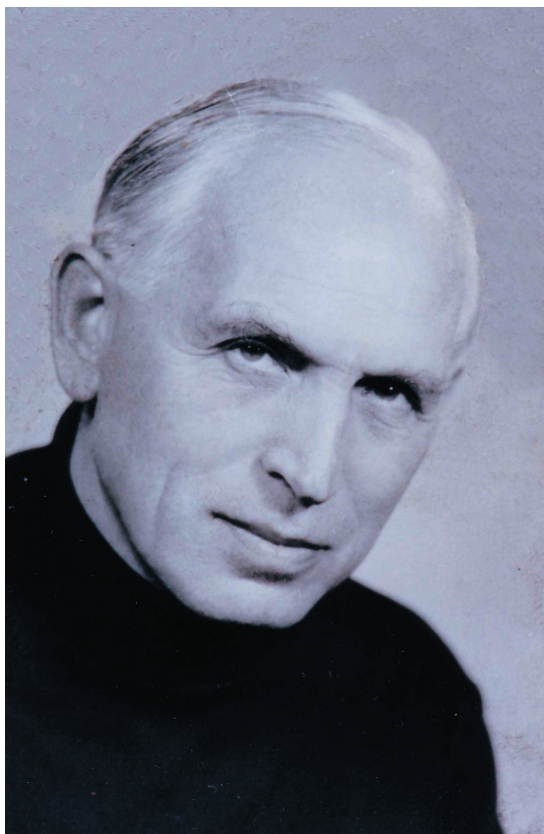

לזכרו של בן ציון (בננו) וולקוביץ

לזכרו של בן ציון (בננו) וולקוביץ מזיכרונותיהם של ידידיו ומוקירי זכרו

ליקט וערך עציון בקר (2004)

ת.ד. 7398, ירושלים, 91073

השתתפו :

אלקה וולקוביץ

אברהם כץ

רחל וייט

ורה כהן

בנימין בן צדוק

אריה בן דוד

חנה ארונשטאם

עציון בקר

חוה לוי (אודות אנה ריכטר)

מעין פתח דבר : כאשר שמעתי לראשונה על הסתלקותו של בננו, האיש שהשפיע באופן כל כך דרמטי על מהלך חיי, חשבתי רק לשמור על העתקי אלבומי התמונות שלו, כיוון שאלקה, אשתו, עמדה לעזוב את הארץ ולקחת את האלבומים עימה. תוך כדי שיחותיי עם אלקה, חשתי בצורך להעלות את הדברים בכתב, לספר את הסיפור לדורות הבאים. אין זה מפעל הנצחה לאיש מסוים, אלא מעין קריאה ללכת בנתיב הרוחי, וזאת צוואתו האמיתית של בננו, כפי שאני מבין אותה. תחושתי העמוקה מהדברים ששמעתי, שלא כולם הובאו בכתב, ומהתבוננות בתמונותיו, כי בננו ניצב כל ימיו בפני אתגרים חיצוניים ופנימיים גדולים, דרכו לוותה בהתלבטויות נפשיות עמוקות, לא הייתה זאת דרך סוגה בשושנים. כל שהשיג, השיג בעבודה קשה ובמסירות נפש רבה. באופן טבעי ביקשתי לראיין את בני זמנו, ידידיו ומכריו לאורך דרכו, ותודתי על הסכמתם להתראיין ולשתף את הקורא בדבריהם. השארתי את דברי האומרים כלשונם, ללא עריכה לשונית מעמיקה בעברית. הדברים מתארים למעשה גם את תולדות התנועה האנתרופוסופית בארץ, ולכן הבאתי כמה נספחים בסוף החוברת : הקדמה ל"כיצד קונים דעת העולמות העליונים" מאת פרופסור הוגו ברגמן, שגם הוא נפגש עם שטיינר, שהשפיע עמוקות על מהלך מחשבתו ; מאמר שכתב פרופסור ברגמן לעיתון מולד. דברים אודות אנה ריכטר, האנתרופוסופית הראשונה בארץ, שנפגשה עם שטיינר ; מכתב שכתב בננו וולקוביץ לעיתון הד החינוך : 19.11.1964, ומאמר של בננו "איכה האדם".

אלקה וולקוביץ :

בנו נולד בפביאניצה (Pabianice) שבפולין, ב-23 לנובמבר, 1908. משפחתו היתה מאוד דתית. היו לו שתי אחיות ושלושה אחים. ב-1911 עברה המשפחה לגרמניה לבופרטאל (Wuppertal). אביו היה חייט ובעל חנות בגדים. בשנות השלושים הם תפרו מדים לצבא הגרמני, וקרה פעם שבנו הביא מדים למקום כלשהו ומישהו ברחוב תפס אותו ולקח אותו למשטרה. הוא למד בבית ספר 8-9 שנים ונכנס לעסק. הוא גם למד בחדר (לימודי יהדות) ואחרי הצהרים היה מוכר. הוא היה הבן הבכור. כולם

תמונה משפחתית ; בנו עומד שלישי מימין

עבדו בחנות. כחייטים, מוכרים או בהנהלת חשבונות. שנה אחת הוא עבד בלייפציג בחנות אחרת כמוכר ; אביו רצה שיתמחה בחנות אחרת. בגלל זה הוא קיבל פנסיה מגרמניה. בשנות העשרה הוא שיחק כדורגל בקבוצה יהודית בעיר. בערך בן 22-23 הוא הכיר את החבר הטוב שלו שהביא אותו לאנתרופוסופיה. Paul Michaelies. הוא לקח אותו להרצאות. בערך בשנת 1935 הוא נעשה חבר בתנועה האנתרופוסופית, בגיתיאנום. עדיין היו לו לבטים פנימיים, במיוחד בנוגע לכריסטוס. כשהיה ילד בן 8-9 היתה בבית עוזרת נוצרייה, ופעם היה חג עם תהלוכה

ברחוב עם לחם ויין. היא לקחה אותו לתהלוכה והוא שמח מאוד. כששמעו על כך בבית, היא פוטרם מייד. בערך בשנת 35-36 אח ושתי אחיות עברו לגור בפריז. בשנת 1936 החברה של בננו עלתה לארץ עם ההורים שלה. בינואר 1937 נפטרה האמא של בננו, ומייד לאחר מכן המשיך בעקבות חברתו ועלה לארץ, לירושלים.

(בננו עומד חמישי מצד ימין)

הוא בא עם ויזה של תייר. תפסו אותו וכלאו אותו בקישלה ליום אחד. הוא גורש חזרה לגרמניה. הוא נסע לפריז לאחיו והאחות, שם הוא קיבל אישור כניסה לפלשתינה, בסוף 1937.

בירושלים הוא עבד בכל מיני דברים ; סבל רהיטים, מפעל הפיס וכדומה. בערב למד אנגלית והנהלת חשבונות. הוא התקבל לעבודה בשנות הארבעים בצבא האנגלי. הוא עבר הרבה מלחמות ואף פעם לא נשא רובה. (חנה לוי מציינת שהוא שירת יחד עם בעלה מיכאל במלחמת העצמאות באיזור שער מנדלבאום).

בשנת 1938 לערך, בירושלים, הוא הכיר את הגברת אנה מאי ריכטר. (Anna Rychter May) שנפגשה עם רודולף שטיינר. היא היתה ציירת ושטיינר נתן לה רמזים מה ואיך לצייר. היא לא היתה יהודיה, בעלה היה רוזן פולני. הוא חזר לפולין בסוף שנות השלושים וניספה שם, כנראה. (חנה לוי: הוא היה צייר גדול וקיבל עבודה לקשט כנסייה בציורי קיר. כנראה שהגרמנים הרגו אותו).

הם היו שני האנתרופוסופים הראשונים בארץ. בשנות הארבעים היו להם פגישות אנתרופוסופיות בירושלים, וגם חיילים שעברו בעיר באו לקבוצה.

ב-1951 בנו עבר לתל אביב ונפרד מאשתו. התחיל לעבוד עם אמריקאים. הוא עבד בתעשיית המים לישראל, בעיתון בשפה הגרמנית "ידיעות חדשות". בשנת 1951 רעיה קרן האנתרופוסופית עברה לירושלים, והוא לקח את הקבוצה שלה בתל אביב, בגרמנית. הפגישות נמשכו אצל רחל וייט, בעברית.

בשנת 1966 אלקה עלתה לארץ ומשנת 1967 חיו יחדיו. היא הכירה את בנו באמצעות בנימין בן צדוק. בשנת 1963 (כנראה) הוא הוציא את הספר הראשון בהוצאת מיכאל. "חינוך הילד".

בשנת 1968 התחתן עם אלקה בקפריסין. הוא עבד עד שנת 1974 ויצא לפנסיה. כל שנה בנו שכר דוכן בשבוע הספר עד שנת 1987. בשנת 1987 הוא הפסיק לנהל את החוג בתל אביב. החוג עבר לרמת אביב, לביתו של אבישי גרשוני.

משנת 1994 מצבו הגופני החל להתדרדר. עד אז היה בריא. בנו נפטר בעשרים וחמישה למרץ, שנת 2000.

"מעולם לא ראיתי אדם טהור כל כך".

Bremenhaven, 9/81

אלקה ובנו וולקוביץ 1981

אברהם כץ

הכרתי את בננו בשנת 1965.

הוא הכניס אותי לעולם האנתרופוסופיה. למרות שהעדפתי את הלימוד העצמי, חשיבותו של בננו עבורי, שמכוח אישיותו, באורח חייו, גילם עבורי את מהות האנתרופוסופיה. היה זה אפילו מעבר לאמירה "והיו עיניך רואות את מורידך". לגבי בננו וולקוביץ היווה אנתרופוסופיה מהלכת על שתיים. איש צנוע באופן בלתי רגיל, עניו, בעל ידע עמוק מאוד ורחב מאוד של האנתרופוסופיה. הזדהות מוחלטת עם האנתרופוסופיה, לא רק כתיאוריה, אלא כתורת חיים.

פניתי אליו פעמים רבות כדי לקבל הבהרות בסוגיות שנראו לי לא ברורות, והוא כדרכו, הקשיב הקשבה מוחלטת, חשב ובדרך כלל נתן לי תשובות שהבהירו את הנושא.

הוא היה איש צנוע מאוד ודל אמצעים, גר בשכונת מצוקה, אבל הבית פנימה נראה לי תמיד כמו ארמון. ביליתי אצל בנו ואלקה ימי שישי רבים מאוד. זה היה מעין סלון תרבותי.

היה זה עונג בלתי רגיל להיות במחיצתו ולדבר, להחליף דעות וידע בנושאים אנתרופוסופיים עד השעות הקטנות של הלילה.

הקירבה שחשתי לבננו וולקוביץ היתה עצומה. אני זוכר שלאחר מלחמת ששת הימים שבה שרתתי כחייל קרבי בחזית, חזרתי לחופשה ונפגשתי עימו באחד הלילות. הייתי נסער מאוד, ההרג הנורא, אימת המוות, האטימות והנחישות שבה אנשים עטים איש על רעהו כדי להרוג, כל כך מנוגד לאנתרופוסופיה, והוא קיבל אותי ושוחחנו שעות עד שנרגעתי.

פעמים רבות נועצתי בו לפני כל החלטה חשובה בחיי. אף פעם הוא לא החליט במקומי. אבל תמיד אמר משפט, או עיקרון שעל פיו הפעולה צריכה להיות מכוונת. הכל במאור פנים וברצון אינסופי לעזור.

בדרך כלל החיים של אדם בחברה של היום מאוד חומרניים, ההישרדות גוזלת את מרבית זמננו. אדם חייב להביא טרף לביתו. בננו וולקוביץ היה עבורי דוגמא של אדם שהולך בעצמו אחר אהבתו, אחרי רוחניותו, ללא שום פשרות.

לאדם הזה היה יושר אבסולוטי.
מעולם לא נתקלתי בדבר כזה.

לילה אחד, לפני חצות, קיבלתי טלפון בהול, בננו היה בצד השני של הקו ובקול מתנצל הוא אמר לי שספרי החשבונות של ההוצאה לאור שלו, הוצאת מיכאל, אינם מתאזנים בשלוש אגורות. הוא אמר לי שהוא מחפש כבר שלושה ימים אחרי ההפרש, ולשווא, ושלושה לילות הוא לא ישן מרוב דאגה.

נסעתי לביתו, ולאחר חיפוש של שעותיים, מצאתי את הטעות החשבונאית וכך הוא זכה לשינה שלוה באותו לילה.

הדיווח השנתי לשלטונות המס, היה עבורו עבודת קודש. דיווח על כל פרוטה, כולל ריבית זכות של עשרה שקלים בבנק.

לסיכום ברצוני לומר, שבננו הוא איש רוחני מאוד, הוא הקדיש את כל מרצו לאהבת חיי – האנתרופוסופיה. הוא חלק את ידיעותיו עם אחרים, וניסה בכל מאודו ללא שום אינטרס אישי, לקדם אנשים אחרים. לנסות ליהנות מהניחוח של רוח האנתרופוסופיה.

אני חש אהבה רבה לחברי בננו, נזכר בו גם היום לעתים קרובות.

רחל וייט

בשנות החמישים נסעתי בטקסי שירות לירושלים. שמעתי שיחה על אנתרופוסופיה. בנו היה בטקסי ונתן הסברים. התערבתי ואמרתי שזה מעניין אותי.

שאלתי אותו מתי יתחיל החוג, הוא אמר שהוא עדיין צריך לשפר את השפה; אמרתי לו שיש לי מקום, מה שהתאים בדיוק בזמן, כיוון שבנו חיפש מקום לחוג.

הוא התקדם בעברית במהירות גדולה, אבל היה קשה לשמוע אותו. בנו לא התחשב בקשיי השפה, והמשיך ללמד את חברי החוג שהיו מרותקים לתוכן, והיו מוכנים לשאת בקשיי הדיבור שלו בעברית.

ורה כהן – מר וולקוביץ ואני

המרחק הזה בזמן מאז מותו, היה נחוץ לי ביותר. בלתי אפשרי היה לי לאסוף את זיכרונותיי כראוי. אני שומעת אנשים שונים מדברים עליו כ-בננו. כל פעם מחדש זה מפתיע אותי. עבורי, מהרגע הראשון של היכרותנו ועד מותו – אפילו במחשבותיי ואפילו עכשיו – הוא היה ונשאר מר וולקוביץ.

הוא היה המורה הראשון שלי בדרכי האנתרופוסופית, אם כי הוא לא אהב את ההתנסחות הזאת. הוא לא ראה עצמו כמורה, אלא רק מי שמעביר ידע אנתרופוסופי. היתה בו צניעות אמיתית, פשוטה. מילים גבוהות הביכו אותו. היתה בו עדינות רבה, בדיבורו, בהתנהגותו, ביחסיו איתי ועם כל אחד אחר שהיה בסביבתו.

מעולם לא שמעתי ממנו מילת הטפה, הוא השאיר את המרחב האישי של כל אחד פתוח ומעולם לא חדר אליו ואפילו לא ברמז.

הוא היה מורה – לא במילים – כי אם בדוגמא אישית. ממנו למדתי מהי מסירות אמיתית לעניין. לא מוותרים אם חושבים שמשו חשוב. ואם ישנם קשיים בדרך, זה חסר כל חשיבות. על קשיים מתגברים. בשקט. לא מצהיר אף פעם הצהרות בומבסטיות. מעולם לא שמעתי מפיו תגובה בוטה האופיינית לנו הישראלים כל כך.

היה זהיר מאוד בבחירת מילותיו.

לפעמים הייתי חסרת סבלנות ורציתי לשמוע כבר מה ברצונו לומר. היום – מהמקום בו אני נמצאת כעת – אני יכולה להבין את הזהירות שלו. אני מוצאת את עצמי מידי פעם עוצרת באמצע דברי, מחפשת מילים שתהיינה מדויקות. היום אני יודעת עד כמה צריך להיות זהיר בבחירת המילים. באהבה רבה אני חושבת עליו. הוא מעולם לא אכזב אותי; בתקופה זו של ביקורתיות, כשאנחנו שמים את מעשי האנשים זולתנו מתחת למיקרוסקופ, מעולם לא אכזב אותי. נתתי בו אמון מלא ומוחלט לאורך כל הדרך.

פגישתי הראשונה איתו, היה בה הקסם של הפתעה אמיתית. בשבוע יריד הספרים בתל אביב בשנת 1973 הייתי בשעות הערב המאוחרות בתערוכת האומנות שהתקיימה בשדרות חן, בצמוד ליריד הספרים. הדוכנים היו כבר בשלבים של סגירה כשניגשתי לדוכן אחד קטן וצנוע, שהיה קרוב לשדרות חן ושם מצאתי את ספרי הוצאת מיכאל ואותו, איש כסוף שער,

נעים למראה, עם חיוך טוב, קשוב ורב חן. לא האמנתי שאני רואה ספרים של רודולף שטיינר ובאושרי הרב, לקחתי את כל מה שהיה למכירה. הרגשתי כשיכורה מאושר. לא ידעתי את שמו, לא ידעתי מיהו, כי לא עלה על דעתי לשאול.

הקשר בינינו נוצר באיטיות. כבר כשהיה לי מספר טלפון שלו, לא העזתי להתקשר, כדי לא להפריע. ומידי פעם, לא לעיתים קרובות, היה מתקשר הוא ולא היה אדם מאושר ממני בעולם כולו!

התחלתי ללמוד אצלו בבי"ס בלפור. בכניסה לכיתה היה שלט קטן האומר שעלות המפגש היא כך וכך, סכום פעוט באמת שבא לעזור בתשלום שכר הכיתה. מעולם לא ראיתי או שמעתי שהעיר למישהו שלא שילם. הייתי זו אני שפניתי לחברים המשתתפים, כאשר בסוף השנה היה חסר כסף לתשלום עבור שכירת החדר, שכן כמובן עבור המפגשים עצמם, מר וולקוביץ מעולם לא לקח כסף; אני חושבת שזה לא עלה אפילו על דעתי. וכאשר הכסף לא הספיק, מה שהיה ברוב המקרים, שילם הוא מחשבונו האישי.

אם בקשת עצה, עשה כמיטב יכולתו, אבל עשה כל מאמץ לא להיכנס לרשות הפרט של אף אחד. ממנו למדתי מהי מסירות אמת לעניין האנתרופוסופי, בלי לפרסם אותה, בלי להתהדר בנוצותיה.

את פגישותיי עם האנתרופוסופים בירושלים עשיתי איתו. כל אורח שהגיע, בעיקר מדורנאך הכרתי איתו ודרכו. האדיבות שלו כלפי כל אחד היתה מדהימה. בכל שנות היכרותי איתו מעולם לא שמעתי אותו מרים את קולו. זו פשוט לא היתה דרכו.

אינני יכולה להגיד שדרכנו נפרדו עם מותו הפיסי. להפך. הקשר בינינו עכשיו הוא הרבה יותר אינטימי, חם, ישיר. הוא נמצא איתי בכל רגע בו אני נשברת ומחליטה להפסיק את הוצאת הרבעון "החיים האנתרופוסופיים בישראל", לאלתר! הוא תמיד נמצא על ידי, מרגיע, מחייך, מלטף, אומר שזה לא נורא, כי הרי יש לי את הכוחות להמשיך, מה שמסתבר אחר כך לאחר שהמשבר חולף, כנכון.

הוא חלק אינטגרלי של חיי הפנימיים. הוא הוביל אותי לכמה חוויות רוחניות מדהימות ואני אסירת תודה לו ולישיות הקארמה שהיו טובים אלי כל כך לאורך כל הדרך.

בשבוע הספר העברי, כנראה בשנת 4-1973. ראש הממשלה
גולדה מאיר משמאל.

בנימין בן צדוק

בננו הגיע לתל אביב מירושלים בשנות החמישים. בשנת 1957 הוקם החוג העברי בבית של רחל וייט שהיה לה גן ילדים. במקביל התקיים חוג בגרמנית בבית של גברת ד"ר גרינבאום ברחוב בן יהודה בתל אביב, (החותנת של אורי אבנרי). בהמשך החוג התקיים בבית ספר הקליר שנים רבות.

בדצמבר 1959 היה כנס של החברה הפילוסופית בבית הילל בירושלים, ושם יצא פרופסור שמואל הוגו ברגמן בהצהרה שהוא מזדהה עם הדרישה של שטיינר להרחיב את התודעה האנושית. ב-1960 יצא הספר "כיצד קונים דעת העולמות העליונים" בתרגום נחמן בר שלום עם ההקדמה של פרופסור ברגמן. אני התיידדתי עם בר שלום והכרתי אותו בביתו בשכונת בית וגן. באותה שנה ניסיתי להקים חוג סטודנטים לאנתרופוסופיה בבית הילל, והחוג התכנס פעמים אחדות ונפסק. ב-1961 פגשתי את בננו וולקוביץ.

ב-1961 הרצה פרופסור ברגמן בהרצאה פומבית על רודולף שטיינר כפילוסוף במלאות מאה שנה להולדתו, והמאמר פורסם בעיתון מולד (1961) וגם בספר של ברגמן "אנשים ודרכים". קיים מאמר גדול שכתב פרופסור ברגמן על תורת החינוך של שטיינר. המאמר תורגם לאנגלית ומשמש היום כמבוא לספריו הפילוסופיים של שטיינר בארה"ב. ב-1963 יצא הספר "על חינוך הילד" בהוצאת מיכאל. בעקבות הספר הזה הוזמן מרצה בחינוך מהגיתאינוס, מר הרטמן, שהירצה על חינוך בתל אביב, ירושלים ונתניה. ב-1965 נערך בתל אביב קורס לחינוך וולדורף על ידי מוכה שהגיעה מגרמניה.

בשנות השבעים קם גל חדש של דור מתעניינים ופעילים בקיבוץ גבעת חיים, בבאר שבע הוקם בית אליהו לילדים נפגעים, ולאחר מכן כפר רפאל. בעפולה הוקם בית אורי על ידי דבורה שיק. אנתרופוסופים פעלו בנהלל, בטבעון, והוקם קיבוץ הרדוף.

בבית זית בירושלים פועלת אקדמיה לאוריתמיה של אריה בן דוד.

בתל אביב פועל בית פלורה.

ברחבי הארץ הוקמו שלושה בתי ספר אנתרופוסופיים ועשרות גני ילדים.

אריה בן דוד

בשנת 1980 מצאתי בקיבוץ עין דור שני ספרים: כיצד קונים דעת העולמות העליונים, וגוף, נפש ורוח. שלחתי מכתב לבננו, והזמנתי את כל הספרים שהיו. היה מאוד מרגש לקבל את הקבלה בכתב ידו של וולקוביץ שהעבירה את התחושה שהוא אדם מתקדש.

נסענו לבקרו וכשנכנסו לביתו חשנו שיש בו משהו מיוחד. ההילוך שלו, דמותו שידרה חום, חביבות ודייקנות.

הוא נחקק בתודעתי כאנתרופוסוף החי הראשון שהכרתי. הייתה בו איזו הילה מיסתורית (רוחנית) שהשתלבה בחוויה העמוקה שהתחוללה בי כתוצאה מהעבודה עם הספר גוף נפש ורוח, והתרגול של כיצד קונים דעת העולמות העליונים.

אדם צנוע ודייקן מאוד. בעל חינוך חם, קורן חכמה ומסירות.

האיכות שהביא עימו הולכת ונעלמת מעולמנו. אני שמח שזכיתי לחוות בסוג האדם המופלא הזה. אשמח אם הזרע הזה יצמח בתוכי ואולי גם יתפשט בעולמנו, שבו השפה אימצה סיגנון דיבור קלוקל.

מילים על הקבר בהלווייתו של בן ציון (בננו) וולקוביץ.

בננו יקר,

רציתי לחלוק איתך משהו שאף פעם לא סיפרתי לך.

לפני עשרים שנה שמעתי מחבר לראשונה את השם רודולף שטיינר. מכיוון שחוץ מהשם והעובדה שזה בטח יעניין אותי, החבר לא ידע על שטיינר כמעט כלום. הלכתי לספריית קיבוץ עין דור והספרנית לא ידעה אם יש לה ספרים כאלה, אבל הציעה לבדוק באות – 'ש' חיפשתי ומצאתי שני ספרים ישנים: גוף, נפש ורוח, וכיצד קונים דעת העולמות העליונים. ... נתתי אחד לאורי אחי הצעיר (דאז...) שקרא אותו בצבא, בהפסקות על

הטנק, ואת השני קראתי בעצמי. כשנפגשנו החלפנו ספרים וגילינו בסופם רשימה של עוד כמה ספרים עם "ת.ד. 3329 מיכאל" אפילו שלא ידעתי מי זה "מיכאל" ביקשתי מהגזבר של הקיבוץ שישלח ל- ת.ד. שלו המחאה עבור כל הספרים שברשימה, ועד היום אני זוכר את ההתרגשות שמילאה את ליבי כשהגיעו הספרים החדשים ואף זכיתי לראות בפעם הראשונה "כתב יד של אנתרופוסוף". מכיוון שאורי ואני היינו שחקני כדורסל וידענו מה זה להתאמן, התחלנו לעשות זאת במרץ, בהתאם להנחיות של הספר הכחול

ההנחה שלנו היתה שכל מי שקנה את "כיצד קונים" – קנה לאחר זמן מה גם דעת של העולמות העליונים ... והאיש שתרגם את הספרים לעברית ... בכלל !!! וכך, בעיצומם של התרגולים, נפעם ומלא יראת כבוד, זכיתי לפגוש אותך, בננו, האנתרופוסוף החי הראשון שראיתי! עד היום אני זוכר את לחיצת היד החמה והעיניים הבהירות הטובות והחודרות המברכות אותי, הצעיר המצטרף לחוג. עד אותו מפגש חשבתי שאני, שגרתי לא רחוק מכביש הסרגל יודע מה זה סרגל, אחרי חזרותי איתך גיליתי שכל הסרגלים בארץ עקומים.

בחודשים האחרונים איבדת הרבה משקל וכוחות, אך כאשר היה חשש שאתה מאבד את החיוך שליווה אותך בכח ההומור, החלטת לשנות את הכתובת הכי קבועה "בְּאַרְץ הַחוֹלוֹת שלנו" – ת.ד. 3329 מיכאל.

אני יודע שהמלאכים קיבלו אותך הביתה בשמחה, ובחברתם אתה שוב מחייך אלינו בחיוך הכי ישר וצנוע שהכרנו, קורן כילד ולוחש: הכתובת לא השתנתה, היא רק יותר פשוטה ... כבר לא צריך את תא הדואר עם המספר מספיק לחשוב לפני השינה ולומר בלב "מיכאל" ובבוקר כבר תתקבל התשובה

בננו,

הספר הכחול ההוא ששלחת לי אז לפני עשרים שנה נמצא איתי עדיין על יד המיטה ... הגעתי שוב לקטע של "יראת כבוד". אתה היית הראשון "שעליו התאמנתי".

ועל כך תודתי באהבת עולם. אריה בן דוד

חנה ארונשטאם

הכרתי את בננו כאיש נבון, סבלני – סובלני. איש עדין וצנוע, וסגולה חשובה לו: שיכול היה להיכנס עמוק אל תוך רעיונות פילוסופיים ומדעי הרוח.

הוא הגיע לאנתרופוסופיה ששכנעה אותו, ושכל בן אדם צריך להכיר אותה. הוא היה יכול להסביר אנתרופוסופיה, כי היא כוללת כל שטחי החיים. וכך הוא מצא אוזן קשבת.

בננו היה אהוב על כל אחד וכל אחד העריך אותו, הוא יישאר עבורנו בלתי נשכח!

עם הנשיא לשעבר יצחק נבון בשבוע הספר

עציון בקר

לאחר השירות הצבאי ממנו השתחררתי בשנת 1969, חשתי בחוסר מנוחה עמוק מכל מה שמתרחש בעולמנו. כל הדבר לא נראה לי מציאותי – אלה אינם החיים האמיתיים. האמת היא שלא ידעתי להגדיר זאת כך, הייתי במעין חושך אטום לחלוטין, ובמעין נואשות חיפשתי משהו. לא ידעתי בעצם מה אני מחפש, אבל מה שידעתי לעשות זה להתבונן בספרים, חשבתי שאולי שם אמצא איזה מידע על משהו. הסתובבתי בארץ כשנתיים וקניתי כל ספר בעברית שנגע באיזה עניין פילוסופי, דתי, ספרותי, מדעי, פסיכולוגי, וכולי, אבל לא מצאתי שום תשובה. הייתי מעלעל בספרים ומשליך אותם הצידה. לאחר כשנתיים, כשנגמרו כל הספרים במדפים שחשבתי שיש בהם איזו תשובה, מצאתי בספרית פועלים בתל אביב איזה ספרון קטן, שמו היה האסתטיקה של העתיד, פרי רוחו של גיתה, מאת רודולף שטיינר.

לא ידעתי מי זה שטיינר, אבל גיתה נשמע ראוי להוספה על ערימות הספרים שמעולם לא נקראו. כשהגעתי הביתה, התחלתי לעיין בספר, ואני זוכר עד היום את תגובתי הראשונית: "מה הדבר הזה? אי אפשר להבין כלום!" זה נראה כמשהו שבא מכוכב אחר. בסוף הספר מצאתי את הכתובת של הוצאת מיכאל, ושלחתי מכתב מתעניין. כתשובה קיבלתי מכתב ממר בננו וולקוביץ, המזמין אותי לפגישות בתל אביב, אצל רחל וייט.

ישבתי בפינה, כנער מבוייש, ואז הדלת נפתחה. ופנימה פסעה שמש מאירה, שמש בדמות אדם, ואני נמשכתי כבחבלי קסם אל הדמות המופלאה הזאת.

ידעתי שהגעתי אל מפתן האמת.

ההרצאה החלה, כנראה הנושא היה "מחשבות אדם ומחשבות קוסמוס". לא הבנתי מילה, כיוון שבדרך כלל צריך כמה שנים רק כדי להתחיל להבין את הטרמינולוגיה שבעזרתה ניתנה התורה הזאת. מי שעזר לי רבות היה

מר אילן וויג, שבסיום של כל הרצאה, כמעט, היינו מסתובבים ברחובות תל אביב עד השעות הקטנות של הלילה, והוא היה מסביר לי בגובה העיניים את פשר הדברים.

נפגשתי מאז עם בננו פעמים רבות, במסגרת ההרצאות השבועיות שלו, ליוויתי אותו לא פעם לחיפה, בשבוע הספר, ביקרתי בביתו פעמים רבות, גם כשעזרתי מעט בהגהות על המהדורה החדשה של "כיצד קונים דעת העולמות העליונים".

בננו היה למעשה נושא למדיטאציה, ולא היה זה עניין פשוט להבין את מה שהוא בעצם חפץ לומר, כיוון שהוא הקפיד בחומרה יתירה שלא להשפיע אפילו ברמז על החלטותיו של האדם. החופש הרוחי היה הדבר הקדוש ביותר, וגם אם יחפץ האדם ללכת בדרך שגויה, הרי שהדבר יצער אותו מאוד, וכך אפשר היה לקלוט משפת גופו, אבל במילים הוא לא היה מנסה לסדר לאדם את הראש, במקרה הזה, אני.

אלקה אמרה לי שהוא היה איש מופנם, אבל אינני סבור כך. הוא היה זהיר מאוד בדבריו, ומעולם לא אמר מילה שטותית, שאי אפשר לחזור ממנה. לפחות פעם אחת ראיתי אותו, בשבוע הספר, כשהוא עונה מילים כדרבנות למישהו שבא אל הדוכן והקניט אותו במילים. אבל גם אז לא היה מתוך כעס, הוא פשוט היה נחרץ ונחוש.

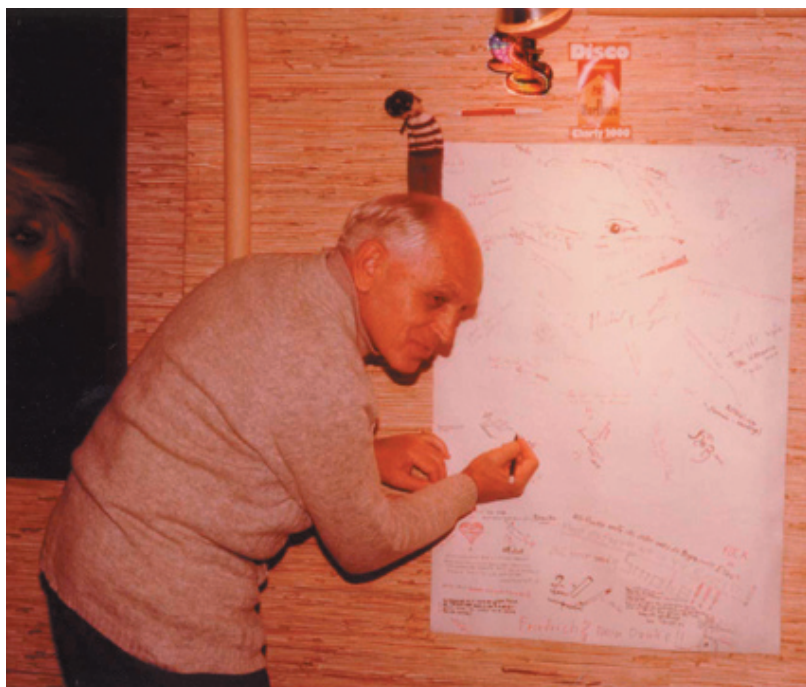
אינני זוכר אף פעם, ועברתי על כך רבות בנפשי בשנה האחרונה, שהוא ניסה להשפיע עלי באופן כלשהו, שהיתה לו איזו מטרה נסתרת, איזה עניין חשאי, שרק ליודעי ח"ן מותרת הכניסה. כל מה שעניין אותו זה להקרין חום וסבלנות, שמעולם לא הופרו. תמיד חשתי שהדלת פתוחה, אינני זוכר שפעם אחת אמר – אין לי זמן היום, תבוא פעם אחרת. לא היה דבר כזה. אם חפץ מי לדבר עימו, הדלת היתה תמיד פתוחה. הוא עזר לי רבות ללמוד איך לעבוד עם אנשים אחרים מבלי להסתבך ביחסים אמוציונאליים – הוא שידר: היה חכם, לא תמיד צודק. הוא השרה עלי את היכולת להסתכל קדימה, לא לשפוט את המאורעות החולפים, להתייחס אל כולם בחיבה וסבלנות, כיוון שמה שנראה לקוי באדם אחר כרגע, ייעלם בעתיד. ובכלל, רצוי תמיד לאדם להתבונן בעצמו ולתקן את עצמו ולא אחרים, דבר שלא ניתן ממילא. וכל זאת מבלי להגיד מילה ישירה אחת. לא היו אלו שיחות נפש, הגם שלא פעם באתי אליו בתלונות על חברי, הוא הקרין את הכיוון הנכון, ולאט לאט התיישרתי לכיוון

שאכן היה נכון, כפי שמצאתי בהמשך. מעולם לא הסתכל עלי מלמעלה למטה, אפילו שלידו הייתי לא רק צוציק בגיל, אלא בעיקר צוציק רוחני. כשישבנו על ההגהות של 'כיצד קונים', הוא האזין בקפידה למה שאמרתי כמו תלמיד למורה. לא היה כאן שום שמץ של אגו.

בגנו עבורי היה אדם שהגשים את מדע הרוחי למעשה, ולא באופן עיוני בלבד.

מדי פעם כשאני מעלה אותו בתודעתי, אני חווה יישות נעלה, מלאת חום ואהבה.

יהי זכרו החי בלבי ברוך.

בשבוע הספר העברי, עם נשיא הגיתאנוס, במרכז, וחוה לוי מצד ימין.

נספחים

מאמרים שכתב פרופסור שמואל הוגו ברגמן אודות שטיינר.

רודולף שטיינר

מאת: פרופ' שמואל הוגו ברגמן מתוך דברי מבוא לספר: "כיצד קונים דעת העולמות עליונים" (הוצאת מיכאל)

המהדיר של הספר בקשני להקדים לתרגום העברי מילים אחדות, ואני קיבלתי את ההצעה ברצון, כי ראיתי כאן בשבילי אפשרות לשלם חוב של הכרת תודה לאיש אשר השפיע השפעה חזקה על חיי ועל השקפותיי. אני אנתרופוסוף ולא הייתי חבר של התנועה האנתרופוסופית, אך כששמעתי בשנת 1911 בפראג ואחר מכן בקונגרס הפילוסופי הבינלאומי הרביעי ב-בולוניה באותה השנה את הרצאותיו של רודולף שטיינר, נפתחו לפניי אופקים רחבים חדשים. היה זה הזמן שבו שלטה השקפת העולם של מדעי הטבע דאז שלטון גמור על הרוחות. וכאן עמד לפניי איש אשר היה בן בית במדעי הטבע שהיה מוכר כבר סמכה בתולדות מחקריו של גיטה (Goethe) במדעי הטבע ושטען שההשקפה הרווחת במדעי הטבע ואשר קנתה לה שליטה בלתי מרוסנת בדעת הקהל הרחב, היא יותר מדי צרה ומתאימה לכל היותר למקטע קטון של מציאותנו. יתרה מזו: שטיינר טען, שכל הווייתנו הידועה והשקופה לנו, אינה אלא פראגמנטארית, שהיא קטע מהוויה יותר מקיפה ושלא נוכל להבין את עצמנו כל עוד אנו מסתפקים בנקודת מבט חלקית. מה שאנו תופסים בחושינו, אינו אלא חלק קטנטן של ההוויה הקוסמית האמיתית בה אנו חיים. בכדי להבין את מהותנו, הכרחי הוא שנשתמש בנקודת-ראייה ובקני מידה קוסמיים. חייו של האדם בין הלידה והמוות הם רק חלק של התפתחות אשר החלה זמן רב לפני הלידה ואשר תימשך גם אחרי מה שאנו רגילים לקרוא בשם מוות. עלינו לראות את התודעה הנוכחית הערה של האדם כחלק של תודעה מקיפה יותר שבה אנו שרויים. יוצא: החלק הגדול של הווייתנו ושל תודעתנו נסתר ממנו. תודעתנו של האדם הקדמון הייתה אחרת מתודעתו של האדם היום ואין אתה יכול להבין את הישגיו ואת כישלונותיו של האדם הקדמון בלי להתחשב עם שינויי התודעה שחלו

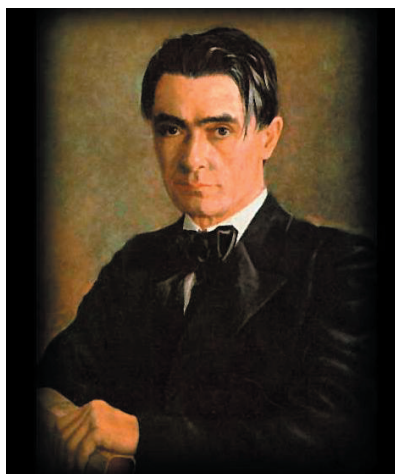
מאז. יחד עם זה פיתח שטיינר תורה המסבירה הסברה מתקבלת על הדעת מה היתה התכלית של שינויים אלה, של צמצום זה של אופקינו התודעתי: רק באופן זה אפשר היה שיתפתח ה"אני" הער של האדם החדש. אבל כעת שההתפתחות הזאת של האני הגיעה לשיא מסוים, חייבים אנו שוב להרחיב את תודעתנו לקראת הכרת עולמות עליונים שהיא כעת נעולה בפנינו. אישיותו של שטיינר היתה ניתנת אז לוויכוחים סוערים. מול קומץ קטון של חסידים נלהבים עמד המחנה העצום של מתנגדיו, של שונאיו החומרניים מזה ואנשי הכנסייה מזה. ומתנגדים אלה עשו הכל כדי להשחיר את האיש בעיני הציבור.

מי היה האיש רודולף שטיינר ?

שטיינר נולד ב-1861 בעיירה בדרום הונגריה, ששם שימש אביו כמנהל תחנת רכבת. (דרך אגב הידיעה המובאת בלקסיקון פילוסופי כאילו משפחתו הייתה יהודית, אינה נכונה). הוא למד בבית ספר ריאלי ובטכניון ב-וינה. השכלתו הייתה איפה השכלה של מדעי הטבע, דבר בעל חשיבות רבה להבנת דעותיו. אחרי גמר לימודיו פנה לחקירת הכתבים של גיתא במדעי הטבע. זכויותיו של גיתא במדעי הטבע הן עד היום נתונות במחלוקת. מה שמשך במיוחד את התעניינותו של שטיינר בכתבים אלה, הייתה המתודה של גיתא בחקירת הטבע, היינו החיפוש אחרי האידיאות הפועלות מאחורי הטבע הנראה לעין. תפישת זו הביאה את גיתא לידי גילוי "צמח בראשית", היינו האידיאה המתגשמת בכל מערכת הצמחים. בצאתו מן האידיאה הצליח גיתא לגלות עובדות בלתי ידועות, ואנשי המדע, עם דחייתם את ההשקפה האידיאית המונחת ביסוד חקירותיו של גיתא, היו נאלצים לקבל את העובדות שנתגלו לו: גילוי העצם הבין-לסתית בגולגולתו של האדם, ראיית כל אברי הצמח כמאניפסטאציה של גלגול מאיבר ראשוני אחד, היינו העלה, השתלשלותם של חלקי השלד של החיה, ובכללם, גם עצמות הגולגולת מחוליות השדרה וכו'. אך שטיינר היה מעוניין להפנות את תשומת הלב של החוקרים אל הצד העקרוני של דרך חקירתו של גיתא את הטבע. ההוצאה הידועה של כתבי הקלאסיקנים הגרמניים קירשנר הזמינה אותו להוציא שם את כתביו של גיתא במדעי הטבע וההקדמות שכתב שטיינר לכתבים אלה בשנים 1883 עד 1897 התפרסמו כתרומות חשובות ביותר להבנת המתודה המדעית של גיתא (הקדמות אלה יצאו מקובצות בכרך אחד).

ידיעתו הרבה בכתבים אלה של גיתה גרמה לכך ששטיינר נקרא לארכיון גיתה-שילר בווימאר והוטל עליו להוציא את כתבי גיתה במדעי הטבע בהוצאה הווימארית הגדולה. שבע שנים חי שטיינר בווימאר ושם כתב את ספרו "הפילוסופיה של החירות" שיצא לאור בשנת 1894. הספר דוחה את קאנט וכל אלה האומרים, שמאחורי העולם החושני שלנו קיים דבר שהוא לעצמו בלתי ידוע לנו לעולם. בניגוד לכך הורה שטיינר, שהעולם החושני הוא לאמיתו של דבר עולם רוחני שאינו סגור בפנינו. על השקפותיו המיסטיות רמז שטיינר בספר זה רמיזה קלה בלבד. לא היה לו, כך הוא כותב באוטוביוגרפיה שלו, עדיין אומץ הלב לדבר ברבים על כך. בווימאר חי במרכז חיי התרבות, וקשר קשרי ידידות עם מלומדים, סופרים, אמנים. הוא הוציא שבועון משלו, הוא נקרא לברלין כמרצה בבית הספר לפועלים מיסודו של קליבלנכט.

היה בן 40 שנה, כשהחליט לשבור את האלם שהטיל על עצמו ביחס לחוויותיו המיסטיות. הוא נכנס אל החברה התאוסופית מיסודה של הלנה פטרובנה בלאווצקי, אשר בראשה עמדה באותו זמן האנגלייה אני בזנט. הכניסה אל החברה הזו כמוה ככריתת גט לנציגי חיי התרבות ששלטו באותו פרק זמן, ניתוק הקשרים עם ידידיו ועם החוג בו פעל עד אז. ושטיינר הטיל על עצמו, בכניסה זו, מלחמה בשתי חזיתות: נגד החומרנות השולטת מזה, אך יחד עם זה גם מלחמה נגד אלה מן התאוסופים עצמם, שנטו אל הספיריטיזם, או הסתפקו לקבל את השראתם מעולם חלומי תת מודע, נגד האוקולטיזם אשר התרחק מן הבהירות והצלילות של המתודה המדעית.

התוצאה של חילוקי דעות אלה הייתה שרודולף שטיינר נפרד בשנת 1913 מן החברה התאוסופית וייסד את החברה האנתרופוסופית, אשר הקימה את מרכזו בדורנאך (על יד באזל). את האנתרופוסופיה הגדיר שטיינר כ"שביל של הדעת, המיועדת להדריך את הרוחי שבאדם לקראת הרוחי שבעולם. היא מתעוררת באדם כצורך הלב, צורך של חיי הרגש, והיא יכולה להצדיק את עצמה רק במידה שיש בכוחה לספק צורך פנימי זה. רק אותו אדם יכול לקבל את האנתרופוסופיה, אשר מוצא בה את מה שהוא בעצמו מחפש מתוך דחף של חייו הפנימיים. לפיכך יכולים רק אלה להיות אנתרופוסופים אשר מרגישים שאלות מסויימות על טבע האדם והעולם כצורך אלמנטארי של חייהם באותו האופן שהם מרגישים את הרעב ואת הצמא". הגדרה זו של האנתרופוסופיה מדגישה את השרשים הרגשיים של השאיפה אך מן הצורך להוסיף, שהמתודה של החקירה האנתרופוסופית – או כמו ששטיינר נוהג אחר מכן לומר – של "מדע רוח", תובעת לעצמה

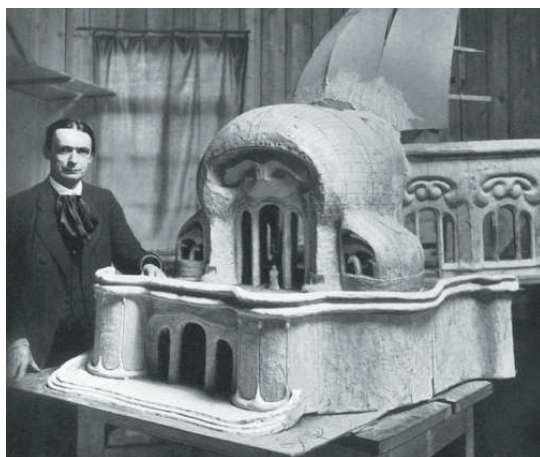
מדעיות מקפידה ואינה מרשה שום הסתמכות על הרגש. אמנם הביסוס הם החוויות של ה"חוזה" או "חוקר הרוח", אך העיבוד נעשה במתודה מדעית. דברי הקדמה אלה שלי מתכוונים לכך, להציג לפני הקורא העברי את אישיותו של רודולף שטיינר, ואין כאן הכוונה להרצות על שיטתו ועל תורותיו. אסתפק אפוא במילים ספורות על תורות אלו. האנתרופוסופיה כוללת, כמו התאוסופיה, את תורת גילגול הנשמות. גלגול אחד קשור בגלגול שבא אחריו על ידי חוק ה"קארמה", שהוא חוק של

רודולף שטיינר ואשתו מארי סיברס

סיבתיות מוסרית שאין אדם יכול להמלט ממנו. מה שזרע בגלגול אחד, יקצור בגלגול השני. הגלגול הבא הוא ההמשך האורגני של החיים האלה, התפתחות נוספת-המשכית של הכשרים אשר רכשנו לנו בחיים אלה.

אישיותו של האדם מורכבת מחלקים: הגוף החומרי, הגוף האתרי, הגוף האסטרי, והאני. חלקים אלה מתפרדים עם המיתה, והאני של האדם שהתקשר עם הלידה, זמנית עם יתר החלקים, משתחרר מהם וממשיך את דרכו לקראת התפתחויות נוספות, ועל האני של האדם הוטל התפקיד לפתח מתוכו כוחות נוספים שעדיין לא התפתחו בו. פרטים על כך ימצא הקורא בספרו של שטיינר "גוף נפש רוח". כשפרסם שטיינר בתחילת המאה את הספר הניתן כאן בתרגומו העברי, התקוממו חבריו, ביניהם היהודי החשוב פרידריך אקשטיין בוינה: הם טענו שאסור לפרסם את חוכמת הניסתר ברבים. אולם שטיינר היה בדיעה שהשתנו הזמנים, השתנו תנאי החיים של האנושות: המסורת של סודיות תורת הנסתר אינה יכולה לעמוד בפני מצב ההווה. אנו חיים בתקופה הדורשת פומביות בכל מקום בו מופיעה הדעת. מתוך הלך-רוח זה פרסם שטיינר אחר כך את הספר הנועז "מדע הנסתר בקוויו העיקריים"

אחרי מלחמת העולם הראשונה יצא שטיינר בתכנית פוליטית: ארגון חדש של המדינה: במקום מדינה אחידה המאחדת ומרכזת בתוכה תפקידים תרבותיים, משפטיים, וכלכליים כאחד, צריכה לבוא מדינה משולשת על ידי הפרדתם של התפקידים האלה זה מזה. במקום המדינה האחת תקום איפה מדינה משולשת: הכלכלית, הפוליטית, התרבותית. הגבולות של המדינות הללו אינן צריכים לחפוף אלה את אלה. ואפשר יהא למשל,

לאחד במדינה אחת בני תרבות אחת, אף על פי שאינם אזרחי מדינה אחת מבחינה כלכלית או פוליטית. שטיינר קיווה על-ידי התכנית הזאת לרסן את כל יכולתה של המדינה, להפריד את השאלות התרבותיות-לאומיות מן הבעיות הפוליטיות והכלכליות ולמנוע בעד הבלקניזציה של אירופה על ידי הפרוגרמה של ווילסון. (פרטים על התכנית הזו פרסמתי במאמרי "השלוש כמבנה חברתי" – מעברות כרך ג' תרפ"א). התכנית עוררה בזמנה ויכוח רב, אך לא היה בכוחה לעצור בעד ההתפתחות הגורלית שהביאה שואה על אירופה. כיום נלחם הדו שבועון Die Kommenden ("הבאים") המופיע בשטוטגרט בגרמניה בעד התכנית הזאת ומשתדל להראות שהיא יכולה לשמש תרופה לסבלי האנושות: סיפוק הצרכים התרבותיים של העמים, ובמיוחד של הקטנים, ויחד עם זה יצירת הגושים הגדולים הנחוצים להתפתחות הטכנית והכלכלית של האנושות היום. בלי שגופים כלכליים אלה יאיימו על העמידה ברשות עצמן של המדינות התרבותיות-לאומיות.

מן הראוי להזכיר כאן את השאיפות החינוכיות של שטיינר, שמצאו את ביטויין ביסוד בתי ספר מיוחדים. – הם נקראו לראשונה "בתי ספר וולדורף" על שם בית החרושת אשר הנהיג ראשונה בית ספר מטיפוס זה בשביל ילדי פועליו. היום קיימים בתי ספר רבים כאלה בגרמניה, באנגליה, בארצות הברית, ועוד. כמו כן נוסדו ביוזמתו של שטיינר, או ברוחו בתי ספר לילדים מפגרים ומקופחים על ידי הגורל (בייחוד באנגליה). שטיינר הורה גם דרכים חדשות ברפוי ובתורת הרפואה. הוא השפיע גם על החקלאות ומאבקו למען הזיבול האורגני והחקלאות הביולוגית דינאמית ידוע למומחים גם בארצנו.

שתים עשרה השנים האחרונות של חייו חי רודולף שטיינר במתיחות עצומה: הרצאות בכל רחבי אירופה, מחזור אחרי מחזור כמעט ללא הפסקה, כתיבת ספרים רבים, קורסים לאומנות תנועה חדשה (אוריתמיה Eurythmie), מחזורי הרצאות לרופאים, לחקלאים, למחנכים, המלחמה הפוליטית שהוזכרה לעיל, שיחות לאין ספור עם אנשים שבאו מכל חלקי הארץ לבקש את עצתו בעניינים פרטיים וציבוריים והבנייה של ה"גיתה-אנוס" מרכז התנועה בדורנאך. בינתיים גברו גם הרדיפות מכל צד, כאילו התגברו כוחות הסטרא-אחרא, הנמצאים לפי תורתו בעולם, נגדו. שיא הרדיפות היה מכוון נגד המרכז שהוקם על ידו בדורנאך, בליל סילווסטר 1922 פרצה תבערה בבניין הגיתה-אנוס, שעל הקמתו שקד שטיינר עם חבריו עשר שנים, ובניין העץ שהיה גם

מבחינה ארכיטקטונית מעשה ידיו, היה קורבן ללהבות בלילה אחד. את בניין הבטון שקם במקום בניין העץ שנשרף, תכנן שטיינר, אך לא זכה לראות את הקמתו. הוא מת במרץ 1925, בן 64 היה במותו. חייו היו כולם עבודה ומאבק; הוא היה אחד המורים הגדולים של האנושות.

שמואל הוגו ברגמן

רודולף שטיינר כפילוסוף - ש.ה. ברגמן (הופיע במולד 1961)

א

בתולדות הפילוסופיה המערבית החדשה תופס רודולף שטיינר, אשר יום הולדתו המאה חל בימים אלה, מקום מיוחד על ידי כך, ששיטתו בנויה לא רק על העיון המופשט, אלא מיוסדת גם – ובעיקר – על חוויות רוחניות. בפילוסופיה המזרחית מובן הוא מאליו, שהוגה-הדעות הגדול הוא גם יוגי חשוב וששיטתו מתבססת על חוויותיו כיוגי. במערב הרי זה בבל-יישמע. ומכאן החשד הגדול שבו נתקבל שטיינר בעולם הפילוסופי בחייו.

את העמדה הפילוסופית של כתבי נעוריו רכש לו שטיינר מתוך וויכוח מתמיד עם אדוארד פון הארטמאן. לו הקדיש את עבודת-הדוקטור שלו "האמת והמדע" (1892) למרות התהום העמוקה הפעורה בין דעותיהם. הארטמאן, בעקבות קאנט, החזיק בדעה, שהממשות האמיתית שרויה מעבר לחוויות-התודעה שלנו, ושאיורעי התודעה אינם אלא השתקפות בלתי ממשית של הממשי. לעומת זה טען שטיינר, כי "חוויות התודעה שלנו יכולות, כשהאדם מחזק את החיים הנפשיים שלו, לשקוע ולהעגן בממשות האמיתית, ובאדם מתגלה הרוחני-אלוהי, כשהאדם נותן את האפשרות לכך על ידי חייו הפנימיים". לפי הארטמאן נשארת המהות הבלתי-מודעת של העולם סגורה ומסוגרת מפנינו לעולמים. אך לפי שטיינר "אפשר מדי פעם בפעם, על ידי המאמץ של החיים הנפשיים, להרים אותה לרמת התודעה". אין אנו נפרדים לנצח ממהותו של העולם; אלא רק כל זמן שאנו תופסים את העולם דרך חושינו בלבד. עולם החושים הוא לאמיתו של הדבר עולם רוחני. ואם נצלית, על ידי הרחבת חייו הנפשיים, לחיות את האידאות הפועלות בעולם החושני, יעלה בידנו לחיות את העולם במהותו. שטיינר קורא לתורתו הפילוסופית אידיאליזם קונקרטי או אוביקטיבי.

עוד בנעוריו הרגיש שטיינר את הקירבה בין האידיאליזם הזה לבין השקפת עולמו של ג'י.ת.ה. מהלך חינוכו היה, בניגוד לזה של כל הפילוסופים כמעט, לא הומאניסטי, אלא ריאליסטי, כאילו היתה בכך הכנה לקראת העולם הטבעי אשר בתוכו היה עתיד לפעול. הוא גמר את הטכניון בוינה, שם למד מתימטיקה ובנית-מכונות. בוינה הושפע על ידי המגע האישי עם חוקר-גיתה קארל יוליוס שרואר, שהיה מורה לספרות בטכניון.

באמצעותו של שרואר הוזמן שטיינר בשנת 1884 להשתתף בהוצאת גיתה הגדולה, שהופיעה במסגרת האוסף "ספרות העם הגרמני" (בעריכת פרופסור קירשנר) ולקבל עליו את ההוצאה של כתבי גיתה במדעי הטבע. כעבור ארבע שנים הוזמן לתפקיד דומה בארכיון-גיתה בווימאר, שם עבד שטיינר בשנים 1889-1897.

כפרי חקירתו בגיתה יצא לאור בשנת 1886 הספר "קווי-יסוד בתורת-ההכרה של גיתה בשימת-לב מיוחד לשילר" (מהדורה חדשה 1949). חידושו של הספר היה, שעד כה ראו החוקרים את שאיפותיו המדעיות של גיתה כניחושים פיוטיים של האמת. שטיינר הראה, שהתגלית והניחושים של גיתה לא היו מקריים, אלא נבעו מתוך השקפה כוללת, והיא החשובה.

ב

גיתה התנגש בהשקפתו על הטבע עם זו של קאנט. הניגוד היה בתשובה שניתנה על שאלת הטווח של הכרתנו. שטיינר הצטרף לדעתו של גיתה והתנגד לקאנט ולקאנטיאנים החדשים ששלטו בזמנו בקתדראות לפילוסופיה של האוניברסיטאות הגרמניות. המחדש של תורת קאנט במחצית השנייה של המאה הי"ט, אוטו לירמן, הכריז על כך, שתודעתו של האדם אינה יכולה "לדלג מעל עצמה". ובאותו המובן טען יוהנס פולקלט, שאנו חייבים להפריד הפרדה גמורה בין העולם הנתון לאדם ובין העולם של הדברים-כשהם-לעצמם, שהוא כמוס מאתנו לעד. כשטענו הקאנטיאנים בדרך זו, שהאדם בהכרתו מתנגש בגבול, שאין הוא יכול לעבור אותו, טען שטיינר בספרו "פילוסופיה של החרות" שהאדם חי בחשיבתו בעולם הממשי, שהוא עולם רוחני; ושעולם החושים, כשמסבירים אותו נכונה, יראה כהתגלות של הרוחני.

וכאן פגישתו של שטיינר עם גיתה. גיתה יצר את האידיאה הגדולה של המטאמורפוז. לפי זה הרי הטבע הנראה-לעין הוא ההתגלות של כוחות רוחניים בתוך עולם החושים. כל הצמחים, למשל, אינם אלא התגשמויות של צמח-ראשית אידיאלי אחד. צמח-ראשית זה הוא התבנית היסודית של הצמח: ארכובה ועלה. עלינו לראות את התבנית היסודית הזאת כאידיאה חיה ופועלת, שאינה ניתנת אמנם לתפיסה חושנית בלתי-אמצעית, אך מתגלמת בתוך העולם החושני. בהתגלמות חושנית זו משתנה התבנית היסודית הזאת באפנים שונים ומשתנים, ובהתאם לשינויי תבנית-ראשית חיה זו מתעצבים צמחים שונים; צמח-בראשית הוא ה"פרותאוס" המסתתר מאחורי כל הדמויות האלה ומתגלה יחד

עם זה בתוכם. מי שהשיג את האידיאה הזאת של צמח-בראשית, יכול להמציא צמחים חדשים כביכול, שלא התגשמו, או לא התגשמו עדיין, בעולמנו.

מדי פעם רמז שטיינר על שיחה שהיתה בין גיתה ושילר בקיץ 1794. בשיחה זו דרש גיתה, שמן ההכרח כי נתאר לנו את הטבע "פועל וחי ושואף מן הכוליות אל החלקים". בהמשך אותה השיחה צייר גיתה בפני שילר את צמח-הראשית על הנייר, כצורה חושנית-על-חושנית, אשר לפיה עוצבו כל הצמחים. במפנה אופייני של השיחה טען שילר, תלמידו הנאמן של קאנט, שצמח-ראשית זה אינו אלא אידיאה שיצר לו האדם לשם התבוננותו. גיתה לא הסכים: הוא רואה, כך טען, באופן רוחני את הכוליות הזאת, כשם שהוא רואה באופן חושני את כל הפרטים. אין הבדל עקרוני בין ההסתכלות הרוחנית והחושנית. שתיהן משתייכות לממשות. כנגד זה טען שילר: אין זה נסיון, זו היא אידיאה. ושילר התכוון ל"אידיאה" במובנו של קאנט, היינו מושג שיש לו אך ורק משמעות סובייקטיבית. וגיתה ענה: "נעים לי הדבר מאוד, לדעת, שיש לי אידיאות, בלי שידעתי על זה, ושאני אפילו רואה אותן בעיניים".

בשיחה זו מתגלות לפנינו שתי עמדות טיפוסיות כלפי בעית היחס בין האידיאה והנסיון החושני. שילר מדגיש את הניגוד; שני היסודות האלה לעולם אינם יכולים להפגש בעולם האובייקטיבי, ואילו לגבי גיתה משלימות האידיאה והתחושה זו את זו, הן שני צינורות של ההכרה הפועלים יחד. חייב האדם לתת לדברים לדבר אליו בשני אופנים; את החלק האחד של מהותם הוא מקבל באופן סביל, כשהוא רק פותח את חושי, ואת החלק האחר הוא רוכש לו על ידי חשיבתו; ואם הוא מחונן כגיתה, הרי הוא רואה אותו בעיני רוחו. ושני החלקים האלה יחד הם חלקי הדבר עצמו. ואילו שילר רואה את האידיאה כתוספת סובייקטיבית של האדם.

כך הבין את הדבר גם קאנט ב"ביקורת כוח-השיפוט" שלו, כשדיבר על מושג התכליתיות הפנימית בעולם האורגני. אמנם הוא הודה בכך, שאנו זקוקים למושג הזה בשביל הבנת יצירי הטבע האורגניים ואין אנו יכולים לוותר עליו. ובכל זאת הוא ייחס את המושג הזה ל"כוח-השיפוט הרפלקטיבי" של האדם וראה אותו איפוא כבדותו של האדם, אף על פי שאין אנו יכולים לוותר על זו. נגד התפיסה הזאת יצא שלינג הצעיר (1797), ומחשבתו יוצאת כולה במסלולו של גיתה: "אין עוד שום טעם שנהיה פחדנים בטענותינו!", ודרש, שנסביר את הטבע בעזרת האידיאה הפועלת. וגיתה אומר: "על ידי ההסתכלות בטבע היוצר תמיד מראים אנו, שאנו ראויים להשתתף השתתפות רוחנית ביצירותיה. הלא גם

אני חתרת, תחילה באופן בלתי מודע ומתוך יצר פנימי, לקראת דמות- הראשית, לקראת הטיפוס, ללא ליאות; ואחרי שהצלחתי אפילו לבנות תאור המתאים לטבע, לא יוכל עוד דבר למנוע בעדו מלהגשים באומץ-לב את ההרפתקה של התבונה, כפי שקרא לזה הזקן מהר-המלך עצמו". אם לגבי קאנט, "הזקן מהר המלך" (קניגסברג) נשארה ההנחה של אידיאה הקיימת באופן אובייקטיבי בבחינת "הרפתקה של התבונה". אך כיצד יתפוס האדם את האידיאה הזאת שאינה חושנית והפועלת למרות זאת בתוך החושיות? גיתה ייחס לעצמו "כוח-שיפוט-מסתכל"; החשיבה האומרת להתנסות באידיאה של המטאמורפוז, חייבת להמיר את עצמה. פעילות רוחנית, חשיבה דינמית, היא מן ההכרח.

ג.

בקבלו את תורת ההכרה של גיתה, נותן שטיינר גם תשובה על השאלה, מה משמעות פעילות-ההכרה של האדם בקוסמוס. הפילוסופים הפוזיטיביסטיים רואים בהכרה רק את סיכומם של דברים פרטיים לכדי קבוצות, סיכום המוחזק לנו מכאן ואילך כמושג מופשט או כשם כללי. לחשיבה נודע בעיניהם רק תפקיד אקונומי, חסכני; תפקיד זה חשוב הוא לאדם, אך אין בכוחו ליצור משהו חדש. בניגוד לכך טוען שטיינר: המדע אינו רק חזרה על הניתנים החושניים בצורה מקוצרת, אלא הוא יוצר בעיקרו משהו חדש, שלא היה כלול בתחושה או בנסיון החושני. והיסוד החדש הזה אינו משהו סובייקטיבי (כדעת קאנט) שמעבירה המחשבה על התחושה או הטבע הנתון בחושינו, אלא היסוד הזה הוא המהות האמיתית של התופעות עצמן. התופעות החושניות מעמידות לפנינו חידות והחשיבה פותרת את החידות האלה, אך מה שיוצרת החשיבה באופן זה הוא העולם האובייקטיבי עצמו. שהרי העולם ניתן לנו דרך שני צינורות: התפיסה החושנית וגם ההכרה הרוחנית. אך שניהם שייכים לעולם האובייקטיבי. קאנט לימד, שהאחדות המושגית של הדברים מושאלת להם על ידי האני ושכל הקשר מוצאו מן ה"אפרצפציה"¹ הטראנסצנדנטאלית שלנו. שטיינר טוען את ההיפך: הדברים מכילים את תוכנם המושגי, האידיאי, בתוך עצמם. אולם לחושינו אין הדברים ניתנים בשלמותם. ועל ידי שאנו חושבים על הדברים, מפתחים אנו בתוכנו את האידיאות הפועלות

¹ תפיסה, הכרת מוצג מסויים על יסוד מוצגים או נסיון חושים שקדמו לו. בפילוסופיה - הכרה מתוך תודעה. (מילון אבן שושן)
ad-perception

בדברים עצמם ומוסיפים על ידי חשיבתנו לתחושה את מה שהיה חסר לה. ואולם חסר זה אינו עובדה אובייקטיבית, אלא הוא תוצאת העובדה, שאני בני-האדם תופסים בחושינו את העולם רק באופן מקוטע. נמצא, שהאידיאה קיימת ופועלת באופן אובייקטיבי, אך לחושינו אין היא ניתנת, אלא היא מופיעה על ידי חשיבתנו על הבמה הסובייקטיבית של תודעתנו. לכן נראה לנו, שהיא סובייקטיבית, אך לאמיתו של דבר מגלה האדם על ידי חשיבתו את הגרעין האידיאלי של העולם. אילמלא היה האדם בנמצא, היו אמנם האידיאות, בבחינת חוקי-הטבע, פועלות, אך לא היה איש, התופס ומבטא אותן בטהרן. שכלנו אינו יוצר את הסדר השורר במציאות האובייקטיבית, אלא כך אנו צריכים להבין את פעולתו: אופן תפיסתנו, הקשור לשני צינורות ההכרה, החושניות לחוד והמחשבה לחוד, פילג את המציאות לשתיים וביטל את האחדות שבעולם האובייקטיבי; ועל ידי חשיבתנו מחזירים אנו לדברים את האחדות הזאת. ועל ידי כך ניתנת לאדם האפשרות לתפוס את המושג כמושג בטהרו ולהוסיף בזה לצורת ההווה האובייקטיבית צורה חדשה. (פטר ווסט בספרו "דיאלקטיקה של הרוח" ע' 293 מפתח דרך חשיבה דומה. האם הושפע מרודולף שטיינר, שאין הוא מזכירו? חשיבתו של האדם משחררת את הצורה האידיאלית הטהורה מזיקתה לחומר החושני. ובמובן זה האדם תמיד יוצר.

ד.

האנתרופוסופיה של שטיינר, שעליה אין אנו דנים כאן, ייחודה לעומת אסכולות "מיסטיות" אחרות הוא גודל ההערכה הניתנת כאן לחשיבה. את מקורה של עמדה זו עלינו לחפש כאן, בפילוסופיה של שטיינר. לאדם נודעת עמדה מיוחדת בקוסמוס באשר הוא יצור חושב. החשיבה והתחושה זקוקות זו לזו, אך אנו חיים אותן בנפרד. התחושות "ניתנות לנו במתנה", אנו לגבי דידן סבילים לגמרי; ואילו את המחשבות חייבים אנו לרכוש לעצמנו על ידי עבודה מייגעת. העולם הניתן לחושים אינו יכול לתת תשובה על שאלות. לגבי דידו החלום וההאלוצינאציה ניתנים באותו האופן שניתן לנו הנעלם-שבהקיץ. לעומת זה המחשבות ידועות לנו בשלמותן ומבחינה עקרונית הן שקופות לגמרי. ואם רוצים אנו לקבוע יחסים בתוך העולם החושני, הרי דבר זה ניתן להעשות רק בעזרת הגשר של המחשבות. וכבר אמרנו, כי מה שהמחשבה מוסיפה על התחושה, אינו סובייקטיבי. המחשבה איננה קניינו, אנו קנינה של המחשבה. אין אנו רשאים

לצרף מושגים לפי שרירות-הלב, אלא אנו קשורים על ידי החוקים של המושגים עצמם. אין החשיבה יוצרת את המושגים, אלא תופסת אותם כשם שהעין תופסת את האור והאוזן את הצליל. ההבדל הוא רק בזה, שהחושים פועלים מאליהם, ואילו את החשיבה מוכרחים אנו להפעיל בעצמנו. תחושות ניתנות לנו במתנה, את המושגים חייבים אנו לקנות לנו ביגיעתנו.

נתאר לנו רוח, שהיה מקבל את המושג בִּיחַד עם התחושה. אדם כזה לא היה מעלה על דעתו, שהמושג אינו שייך לדבר עצמו, שהוא רק "סובייקטיבי". שטיינר רומז, שלפי דעתו חי האדם פעם את העולם בצורה הזאת.

לא בדברים תלויה איפוא העובדה, שהם ניתנים לנו ראשונה באופן חושני וללא מושגים. הסיבה לכך הוא ארגונו הרוחני-חושני. החתך בין התחושה והתפיסה המושגית מתקיים ברגע שהאדם המתבונן בעולם מוצב בפני הדברים. להסביר את הדברים הניתנים לחושים על ידי המחשבה פירושו להחזיר את הדברים אל הקשר, אשר מתוכו הוצאו על ידי ארגונו של האדם. ההכרה, היינו צירוף המושג עם התחושה היא ענינו של האדם. הדברים עצמם אינם זקוקים לשום הכרה. אנו מעמידים את השאלות, באשר אנו חיים בתוך ההפרדה בין התחושה והמושג.

באופן זה מצליח שטיינר להקים אידיאליזם אובייקטיבי: לשוב מקאנט אל אפלטון, או, אם תרצה לומר, להתקדם מקאנט אל שאלינג. מה שחידש קאנט לעומת קודמיו, - העמדת האידיאליזם כנגד הדוגמאטיזם – נשמר אצל שטיינר בתוקפו; אך נדחה. הפירוש הסובייקטיבי ששיוה קאנט לאידיאליזם הזה, נדחתה אותה ההפרדה הרת-הגורל של העולם לעולם של הנסיון האנושי והעולם של הדברים-כשהם-לעצמם. החשיבה אינה לא פעולה סובייקטיבית ולא חיקוי חיוור-צללי של התחושה הרעננה, וגם לא בדות, כפי שסברו הקאנטיאנים למיניהם, אלא ממשות רוחנית משלה. לממשות זו נודעו שני תפקידים: השלמת החושניות המקוטעת ושיחזור העולם מזה, ושיחרור האידאה בטהרה מזה.

ה.

ה'אני מאמין' של תורת-ההכרה החדשה, היינו הדעה שהאדם אינו יכול להגיע עד הממשות, נדחתה איפוא על ידי כך, ששטיינר תופס מראש את העולם כמשהו רוחני: כשהאדם חושב, שרוי הוא בתוך החוקיות הרוחנית של הדברים. מה שמטעה אותנו כאן היא העובדה, שאנו מתארים לנו את

האני שלנו כקיים בתוך גופנו, ואת הרשמים הרוחניים, כאילו ניתנים לנו "מין החוץ". לאמיתו של הדבר אין האני חי בתוך הגוף, אלא בחוקיותם הרוחנית של הדברים עצמם. אך אין האדם חי באופן מודע את חייו אלה השרויים בתוך העולם עצמו, אלא הוא חי את עצמו רק במיצוע גופו.

המשל שעל ידו מסביר שטיינר בתמידות את הענין הזה, הוא המראָה. הגוף פועל כמראה המחזירה לו לאדם את חייו האמיתיים המתחוללים מחוץ לגופו. פעילותו של הגוף דומה למראָה חיה, שבה משתקפים חייו של האדם. כשרוצה האדם להגיע אל הממשות, אין הוא צריך ל"דלג" מעבר לעצמו, כמו שטענו הקאנטיאנים. הוא נמצא תמיד שם, אך תודעתו הרגילה, הניסיונית מתיחסת אל ממשותו האמיתית כהתיחס התמונה שבמראָה אל המקור.

על ידי הבחנה זו בין חייו האמיתיים וחייו שב"מראה", מצליח שטיינר ליישב את המריבה בין מדעי-הטבע הנוטים אל החמרנות לבין החקירה המניחה יסודות רוחניים. מדע-הטבע חוקר את "התמונה שבמראה" של הממשות הקשורה במוחנו, ותמונה זו תלויה כמובן במנגנון העצבים שלנו. כאן צודק מדע-הטבע בהדגישו את היסודות הגופניים של ישותנו. האשליה ההכרחית של האדם, הרואה את האני שלו כישות השרויה בתוך הגוף, מוצדקת באופן יחסי והיא הקרקע של חקירות מדעי-הטבע. אך מהותו הממשית-האמיתית של האדם אין לחפש אותה בתוך האורגניזם הפיסי, אלא מעבר לו, בטרנסצנדנטי, בעולם עצמו.

יוצא: האדם הוא ישות החיה מן הצד האחד בעולם הרוחני עצמו, אך הוא מקבל עם זה את חוויותיו כמוחוזרות לו בבחינת תמונות-שבמראה על ידי האירגון של גופו. עולם החושים הוא לאמיתו של הדבר עולם רוחני גם הוא, אך אין הוא מופיע לנו בצורה זו.

המאטריאליזם צודק בחקרו את התופעות מצדן החמרי, היינו במידה שהן מותנות על ידי הגוף הפועל במראָה. טעותו היא במה שאינו רואה כי החומר אף הוא ביסודו רוח. הרוח נהפך לחומר, כדי שתהיה לו האפשרות לפעול באותן הצורות המתאפשרות לו רק על ידי לבוש חמרי זה. אמת, החיים הרוחניים שלנו אפשריים רק על ידי המוח, אבל את המוח יצר הרוח ככלי לעצמו. שטיינר הכניס לספרו "חידות הפילוסופיה בתולדותיהן" פרק בשם "העולם כאשליה" שבו ניתח את ספרו הידוע של אלברט לאנגה "תולדות המטריאליזם" והראה, כיצד השקפתו החמרנית של לאנגה בנויה על הישגי הפיסיולוגיה, המראים, שכל תחושותינו אינן אלא פרי האירגון של מוחנו ושל עצבינו. אך בסופו של דבר מביאה הספקנות הפיסיולוגית הזו לידי ההשקפה, שכל הכרה וכל מדע אינם אלא אשליה או פיוס. מן הספקנות הזאת אין מוצא, אלא אם כן ימצא

האני בתוך עצמו משהו שערב לקיומו גם מעבר לאני הסוביקטיבי. הסוביקטיביזם המופרז יידחה, אם יתגלה משהו, שהוא סוביקטיבי ואוביקטיבי גם יחד: וזוהי המחשבה. היא חיה בתוך האדם, אך לפי עצם טבעה היא אוביקטיבית והיא יכולה – בניגוד לרגש, שהוא סוביקטיבי בלבד – להוציא את האני מן הספקנות. על ידי המחשבה נעשה היסוד הסוביקטיבי, הנחשב אצל לאנגה למחיצה המפרידה בינינו ובין האמת, דווקא לדרך אל האמת האוביקטיבית. האדם חי דרך נשמתו הפרטית בעולם-הרוח המשותף והכולל.

1.

ועל הרעיון הזה של שותפות הרוח בנויה גם תורת-המידות של שטיינר, שהוא מפתחה בחלק השני של ספרו "פילוסופיה של החירות". מעשה מן המעשים הוא חפשי רק אז, כשמניעיו נובעים מתוך המחשבה הטהורה. כשם שראינו שבתורת-ההכרה שלו מבחין שטיינר בין התחושה הסוביקטיבית והמושג האוביקטיבי המשלים את התחושה, כך הוא מבחין בתורת-המידות בין מניעים הבאים מן התחושה ומניעים הבאים מן החשיבה. פעולות שמניעיהן מן התחושה, אינן חופשיות. בין אלו יימנו כל המעשים, שמניעיהם הם האוביקטים שבסביבתנו, אך גם ריגשותנו ורציונותנו, וכן כל מה שנובע מתוך טבע אופיו של הפרט. לא כן מניעים ששרשם במחשבה. לא תאמר על מניע כזה, שהוא מיוסד בטיב אפיו הפרטי של האדם; שהרי המחשבה היא משותפת לכל בני האדם. שפינוזה אמר, שהאבן הנזרקת, אילו היתה בעלת תודעה, היתה חושבת את עצמה לחפשית. כאן ראה שפינוזה טענה מכרעת נגד אשלית החירות שבאדם. על כך משיב שטיינר: לא התודעה סתם גורמת, שהאדם מרגיש עצמו כחפשי, אלא העובדה שהוא מכיר את המניעים התבוניים אשר גרמו למעשיו. ורק אז הוא חפשי באמת. מה שמציין את האדם לעומת ישים אחרים הוא מחשבתו התבונית ורק אותו המעשה אפשר לו להקרא חפשי, הנקבע על ידי תוכן אידיאי.

כיצד מפעיל האדם מניעים תבוניים כאלה? המניע לפעולה החפשית שרשו בכוח-דמיון מוסרי, אשר על ידו בוחר האדם מתוך עולם האידיאות את מניעיו ומחליט לפיהם החלטה ראשונית. האדם המשועבד מוצא את מניעי פעילותו בעולם-התחושה הסובב אותו ובחוויותיו שקדמו. האדם החפשי פועל לפי אינטואיציות משלו וקובע בעצמו ללא-תלות את טעמי פעולותיו.

טעו, טוען שטיינר, חוקרי תורת-המידות, כמו קאנט, שביקשו לעגן

את המעשה המוסרי בחוק כללי, החל על כל בני-האדם. שטיינר דורש אינדיבידואליזם במידות המבוסס על האינטואיציה המוסרית. "אינני שואל שום אדם ושום כלל, אלא אני עושה את המעשה לפי האידיאה המנחה אותי במצב זה. רק על ידי כך תהיה הפעולה פעולתי ולא הפעולה של איזו סמכות. אין אני מרגיש את הכורח של היצרים, אבל גם לא את הכורח של ציוויים מוסריים, אלא אני רוצה פשוט לעשות את שלי". היינו: הפעולה לפי חוק מוסרי כללי נראית לו כפעולה הטרונומית,² מצווה מלומדה מן החוץ. רק הפעולה הנובעת מתוכי לפי החוק שאני קובע, היא אבטונומית.

ההסתכלות המוסרית היא אינדיבידואלית-פרטית. היצר הוא כללי, משותף לכולנו; וגם החוק במובנו של קאנט הוא כללי. ואילו האדם חייב לחתור לקראת התפקיד המוסרי שלו עצמו, לשאוב את המניע של מעשהו מתוך ממלכת האידיאות החיה בתוכו. ממלכה זו היא אחת ומשותפת לכולנו. אנו חיים כולנו בעולם רוחני אחד. ולכן, אף על פי שכל אחד ואחד שואב מתוך מערכת האידיאות החיה בתוכו, לא יתכן ניגוד בין אנשים חפשיים. מוראליסטים כקאנט סבורים, ששותפות בני-אדם אפשרית רק על ידי סדר מוסרי מנוסח קבוע ועומד. הם אינם רואים, שיש לכולנו עולם אידיאי משותף אחד המקשר אותנו לא על ידי חוק המוטל עלינו, אלא על ידי עצם קיומו בנו וקיומו בו. בני-אדם חיים יחד, מתחברים ומתאגדים, לא על ידי חוקים חיצוניים, אלא מפני שהם שייכים לעולם רוחני משותף. ומכאן מקבל מושג האדם הארה חדשה. כבר אמרנו, שהאדם יוצר יצירה חדשה על ידי חשיבת החשיבה, על ידי השגת המושג בטהרו, ובכך מוסיף על העולם דבר שלא היה קיים בלעדיו. אופי יוצר זה של האדם בא על ביטויו המובהק בתורת-המידות, והוא: האידיאה של האדם היא האדם החפשי, ואידיאה זו עדיין לא התגשמה. יש כאן הבדל עקרוני בין יחס האידיאה אל היסוד המוחשי באדם לעומת אותו היחס בדברים. בהדבר – כך ראינו מאוחרים מלכתחילה שני הפלגים שמהם מורכב הדבר, היינו המושג והתחושה, והם נפרדים זה מזה רק מבחינת האדם המתבונן בו. לא כן באידיאה של האדם. אידיאה זו, היינו האדם המוסרי – חפשי, אינה מאוחדת מראש עם התחושה. האדם-שבתחושה והאדם-שבמושג אינם חופפים זה את זה מלכתחילה; רק האדם עצמו חייב להגשים

² קביעת הרצון או המוסריות על ידי חוקים אובייקטיביים וסבות חיצוניות. ההפך מן אבטונומיה: קביעת חוקה של עם או של צבור על ידי זרים, ולא על ידי עצמם. [מילון אבן שושן]

ולהמחיש את האידיאה שלו על ידי מעשיו. כלפי הדבר אתה צריך להגשים את המושג בחומר שלו רק מבחינה סובייקטיבית שלך, כי אתה הפרדת בין הדברים; בטבע הדברים אין פילוג בין ממשות חושנית לבין האידיאה. אך באדם קיים הפירוד באופן אובייקטיבי, ותפקידו של האדם הוא לקיים את האיחוד בין שניהם על ידי מעשהו החפשי.

לשון אחר: האדם חייב בעצמו לעשות את עצמו לאדם. בצמח רואה הטבע ומכלכל על ידי חוקיותו, שהנבט יגדל ויהיה לצמח. ואילו האדם הוא יצירת עצמו. הטבע מכין אותו כיצור טבעי, החברה ממשיכה את מפעל ההכנה, אך את הצעד האחרון, המכריע, חייב האדם לצעוד בעצמו. לכן אי אתה אומר, שיעודו של האדם הוא להגשים סדר-עולם מוסרי בלתי תלוי בו, כטענת פילוסופים רבים, אלא הצווים המוסריים הם מחשבותיו של האדם וסדר-העולם המוסרי הוא מעשה האדם. אין האיש קיים למען המוסריות, אלא המוסריות קיימת על-ידיו. האדם החפשי הוא יוצר: בריאת האדם עדיין לא הושלמה.

הפילוסופים שאלו, אם האדם הוא יצור חפשי. על השאלה הזאת אי אפשר להשיב תשובה עיונית וחד-פעמית. ההכרעה על חירותו של האדם היא תהליך של שחרור האדם על ידי עצמו.

בכל דבריו אלה של שטיינר מורגשת השפעתו החזקה של פכטה. אך מורגשת גם ההשפעה החזקה של תורת ההתפתחות של המאה התשע-עשרה. שטיינר כתב ספר מלא הערצה על ארנסט האקל, כשם שכתב ספר מלא הערצה על ניצשה כלוחם לרעיון של האדם העליון. אך הוא מקנה לרעיון ההתפתחות היקף העולה בהרבה על ההתפתחות במובן הביולוגי. החיים המוסריים של האדם החפשי הם בתפיסתו ההמשך הרוחני שלהתפתחות הביולוגית. היצירה של אידיאות חדשות על ידי כוח-הדימיון המוסרי מקבילה ליצירה של מין חדש מבחינת תורת-ההתפתחות הביולוגית. הספונטאניות שבהופעת אידיאות מוסריות חדשות בדמיון המוסרי של יחידים – נחשוב בזמננו על רעיון אי-האלימות של גאנדי או על אלברט שווייצר ו"יראת הכבוד בפני החיים" שבתורתו – דומה לאותן הקפיצות, שעל ידיהן נוצר בעולם האורגני מין חדש. האנושות כולה עולה בסולם היארארכי. האדם הוא (כמו בלייבניץ) רק השלב התחתון של מערכות יצורים רוחניים, "מלאכים" שמעליו. כדי להבין את האדם חייבים אנו ללמוד לחשוב בקטגוריות של הקוסמוס. לחשיבתו של האדם ולמעשהו המוסרי החפשי נודעת משמעות קוסמית במלוא מובן המילה.

חוה לוי

(חוה מתייחסת לאנתרופוסופית הראשונה בארץ, אנה ריכטר)

אנה ריכטר הגיעה לארץ ב-1924 עם בעלה שהיה רוזן פולני והיא היתה גרמניה. היא קיבלה משטיינר הוראות כיצד לצייר את הטריפטיכון של "הגביע הקדוש". (Holy Grail)

היא באה לארץ כדי לצייר את המקומות הקדושים. הם התאהבו באור הבהיר בארץ. היה להם קשה מאוד להתאקלם כיוון שהציירים הישראלים דחו אותם. בעלה קיבל עבודה לאייר כנסיה בפולין, הוא חזר לפולין ונעלם שם במהלך המלחמה.

היא התחילה עם חוג קטן לאנתרופוסופיה של דוברי גרמנית בירושלים. היו לה ספרים בגרמנית אותם היא השאילה לאנשים. פגשתי אותה בשנת 1954. ביקרתי אותה בביתה, כשהיא היתה כבר מרותקת לכיסא גלגלים. בחדרה היו המון חתולים. אני זוכרת אותה כאישה קדושה, מאוד מיוחדת.

יושבים מימין לשמאל: אלקה וולקוביץ, חוה לוי ובעלה מיכאל

האנתרופוסופית הראשונה בישראל; נפגשה עם שטיינר.

Anna Rychter May

טריפטיכון מאת אנה ריכטר

מכתב שכתב בנו וולקוביץ לעיתון הד החינוך :

19.11.1964

על הפדגוגיה של רודולף שטיינר

בהד-החינוך טז-יז תשכ"ד בודק ד"ר ישעיהו אוסטריון את יסודות הפדגוגיה של רודולף שטיינר במאמרו: "עיון ודמיון – הארה להנחת היסוד במשנתו של רודולף שטיינר" והרי כמה הארות:

כותב המאמר טוען, שבספר כתוב: "תפקיד המחנך הוא ההכרח 'לחדור קודם כל אל טבעו הגנוז של האנוש' (עמ' 12 בספר)"; אך דעתו הוא מנוגדת לזה: "נהפוך הוא, על החינוך להימנע מחתירה לגילוי המיסתורין של מהות האדם, משום ששטח מדעי זה חורג מהמטרה החינוכית. החינוך הוא מדע שימושי, בעוד החתירה לגילוי מהויות היא מתפקידה של הפילוסופיה הצרופה, הבינה הטהורה".

הנכון הוא, שאמנם כתוב בעמוד 12: "...אנו מוכרחים קודם כל לחדור אל טבעו הגנוז של האנוש", אבל לא כתוב כלל וכלל, שעל החינוך לעשות זאת, אלא תפקיד זה מוטל על מדע-הרוח: "התפקיד להשיג השקפת עולם מקיפה ומעשית, התופסת את טבעם ומהותם של חי-האדם, בהכרח שיוטל על מדע-הרוח בהתאם לאופיו ומגמתו". (עמ' 13, 14 ועוד). תפקיד החינוך הוא לחנך. מדע-הרוח מסייע לו במילוי תפקיד זה באמצעיו השאובים מהחיים בשלמותם. אופן הפעלת האמצעים הללו הוא אמנותי. כדרך האמן, פועל המחנך למען יתגשם – יעלה בפועל – מה שנמצא בכוח טמון במושג-פעול: האדם המתהווה. לכן מדובר בספר על החנוך כעל אמנות-החינוך (עמ' 28, 34, 41 ועוד), הכוללת את כל היסודות השימושיים הדרושים לה למילוי משימתה.

על יסוד היידע, המוגש על ידי מדע הרוח האנתרופוסופיה, מסוגל המחנך "לדעת על איזה חלק של ישות האדם ... לפעול במיוחד בגיל מסוים, וכיצד ... לפעול עליו בדרך המתאימה" (עמ' 28). ההדרכה המפורטת הזאת מסוכמת במילות-הקסם: "חיקוי ודוגמא" (כוחה יפה בתקופה מהלידה עד להתחלפות השניים – עמ' 30 והלאה); ו"בר סמכא והליכה בעקבותיו"

(כוחה יפה בתקופה מהתחלפות השינים עד להתבגרות המינית – עמ' 37 והלאה).

היידע של מדע-הרוח הוא תוצאה של שאיפת-יידע עקבית של האדם. השאיפה הזאת ממשיכה את המאמץ המדעי של האנושות המודרנית, שהשיג הישגים כה מזהירים בתחום החומר (הטבע) של עולם ואדם, אל מעבר לתחום הזה – אל תחום-הרוח שלהם. מדע-הרוח עוסק בתחום הרוח של עולם ואדם בדיוק באותה הגישה המדעית, בה עוסק מדע-הטבע בתחום-החומר שלהם. בדרך זו מגיע המאמץ המדעי המודרני להשלמתו (המתבונן יצפה לשווא לסיוע מהיידע בן-זמננו לשם הבנת ה"רוח" במלוא-משמעותה המציאותית, המושגת על ידי מדע הרוח. לשם כך עליו לפנות לאופקים החדשים, הנפתחים בפניו על ידי מדע-הרוח. אכן, הפנייה אל האופקים הללו לא תאפשר בלי מאמץ אינטלקטואלי מסויים).

אולם לפי הדעה, הבאה לביטוי במאמר, אין מדע-הרוח רשאי להיקרא "מדע". תגליותיו אינן מדעיות, היות והוא פועל ב"תחום-אין-תחום של ממלכת הדמיון". הדעה הזאת מתעלמת מהעובדה, שרודולף שטיינר, המייסד של מדע-הרוח אנתרופוסופיה, הבהיר את המושג "מדע" והעמידו על אמיתותו; מתברר, שלא זו בלבד שהקשר האובייקטיבי, הממשי-מציאותי עם מושאו, משותף למדען-הרוח עם מדען-הטבע (ראה בספר את הפרטים על דרך ההתאמנות לקראת המטרה הזאת, עמ' 15 והלאה), אלא גם המגמה המדעית משותפת לשניהם (ראה רודולף שטיינר¹).

בתוקף אופיו האובייקטיבי, הממשי-מציאותי והמדעי כאחד, מגלה מדע-הרוח את המהות המציאותית של האדם (והעולם). מתברר איפוא שמהות האדם מורכבת מארבעה יסודות (עמ' 20, 21, 22 ועוד); ומפני שישודות אלה מהותיים הם למהות האדם, מכונים הם: יסודות (בתוספת שם התואר): מהותיים (עמ' 15, 19 ועוד). השאלה במאמר: "... (מהות אחת המורכבת מארבע מהויות?)! "... המכוונת להדביק תווית של אי-הגיון לחלוקה הזאת, אין לה בסיס כלשהו בתוכן הספר. אותם חוקי ההגיון השולטים בקביעת מדע-הטבע, שמהות-המים מורכבת משני יסודות: מימן וחמצן, שולטים הם גם בקביעת מדע-הרוח: מהות האדם מורכבת מארבעה יסודות.

Die Geheimwissenschaft im Umriss, ¹
or An Outline of Occult Science

המשיג מתקשה להבין את הטבע של ה"אני", למרות שכל הנתונים להבנתו ניתנים בספר (עמ' 20 והלאה). אם, בין היתר, אמור שם: "אלוהים מתגלה בנבראים הנמוכים, כתופעות של העולם הסובב, רק בחיצוניותם, ואילו עם ה'אני' – אלוהים מתחיל לדבר מבפנים", כבר אין מקום לשאלה שבמאמר: "...האם ה'אני' האנושי ... קיים בבחינת 'חי נושא את עצמו' ... או הוא 'מהות מותנית'?" ברור, שה"אני" קיים באופן מוחלט ולא מותנה, אלא שיש להבחין בין קיום בכוח לבין קיום בפועל, שהוא – האחרון – יתהווה ויילך, ככל שיוגבר המאמץ התודעתי של האדם.

אולם בעל המאמר רואה כבתיאור ההתפתחות התודעתית של האנושות (עמ' 24) סתירה לקביעה הזאת. אך, מה שנראה בעינינו כסתירה – יהיה גם בשבילו שלם עם יתר התיאור, אם הוא יבחין די הצורך – כפי שנרמז כבר בפיסקה הקודמת – בין הפעילות של ה"אני" בתוך האדם, מצד אחד, והתפיסה של הפעילות הזאת על ידי האדם בתוך תודעתו, מצד שני. ברור, שההבדלים – הטמירים וגורליים כאחד לגבי הכרה אמיתית של מהות האדם – הללו, יתגלו רק כשקיים רצון כן להבנה.

גם בעל המאמר מסכים, ש"בעיית החינוך היא לחנך את הצעיר", אבל הוא רואה את בעיית החינוך ב"מסגרת יידע תיפקודי" בלבד. לו זאת היתה כל האמת בתחום החינוך (אין כאן הכוונה לסתור את הנכונות המותנית והמצומצמת של הקו הזה), לא היינו עדים לתופעות של התפרצות פראית ומרדנית בדור הצעיר, שהחינוך לא הצליח למנוע אותה. את המשבר החמור בתחום החינוך, הידוע לכול, פוגש מדע-הרוח אנתרופוסופיה בהגישו את היידע האמיתי על מושאו של החינוך: האדם.

הפדגוגיה של רודולף שטיינר אינה תיאוריה הקיימת על הנייר. החיים עצמם אימתו אותה. זה למעלה מארבעים שנה שהיא פועלת ברחבי העולם, הן בבת-ספר משלה – בתי ספר רודולף שטיינר – הן במוסדות חינוך כלליים, ששיפרו את דרכי-החינוך על ידי עקרונותיה. גם בארץ מתרבים המחנכים המיטיבים להכיר את יקר-ערכה של הפדגוגיה השטיינרית לטובת הדור הגדל והציבור בכללו.

איכה, האדם? על עקבותיו של האדם-אמת בן-ציון בננו וולקוביץ

מחפשים את האדם

מחפשים את האדם –
האם מוצאים אותך באותן השאיפות הרב-גוניות, אשר מכוונות להפעלת
הטבע החושני-רגשי של האדם?
האם אתה מתגלה בקביעות חדות-השכל של מדע-הטבע המודרני,
המבוססות על התגלויות בחלק החומרי-פיסי של האדם?
או דר אתה באהלי האמנות המודרנית, הנותנת ביטוי למציאות הגסה או
לרעיון המופשט – פרי הדמיון הסוביקטיבי?
או מצאת מיקלט בזרועות החובקות-כל של האמונה הדתית?

האם החוויה החושנית-רגשית אינה צמאה אל המחשבה זרועת-האור,
- והחמרי-פיסי אינו צמא אל הנפשי-רוחי,
- והדמיוני-סוביקטיבי אל גילוי היופי המסתתר בעולם
האוביקטיבי,
- והאמונה אינה צמאה אל הידיעה,
למען שמירה על היקפה המלא של ישות-האדם?

הוזה אומר: צד אחד בישות האדם דורש את השלמתו על-ידי יתר
הצדדים למען קיום היקפי וכולל של האדם.
אך השלמה זו בהיקף ישות-האדם יכולה להתרחש רק באותה הדרגה, בה
נמצא אדם מסוים בהתפתחותו. יש, כמובן, שאדם תופס את העניינים
באופן עמוק יותר מחברו. לכן דורשת ישות-האדם בנוסף להשלמה
בהיקף גם העמקה בעומק.
בעוד שההשלמה בהיקף של ישות-האדם מגיעה לגבול – בשל כמות
התכונות המסוימת של ישות זו – היא מוגבלת, ההעמקה בעומק של
ישות-האדם היא בלתי מוגבלת. בלתי מוגבלות זו מובילה, בסופו של
דבר, אל תבנית-היסוד של האדם.

האידיאה של האדם : צלם-אלוהים

מאז אפלטון (427 עד 347 לפהס"ה) מכינים בחיי הרוח ההיסטוריים של האנושות את תבנית היסוד של דבר או יצור בשם: אידיאה. בעת המודרנית בולט גיתה (1749 עד 1832) בין אלה, שחדרו אל-תוך טבעה של האידיאה: "האידיאות... אינן מושגים כלליים, ריקים מתוכן של השקפה חסרת חיים, כי אם תבניות יסוד – בעלות תוכן ממשי עשיר, שופעות חיים ומוחשות – של האורגניזמים".¹ מכאן למדים, כי האידיאה – תבנית היסוד – של האדם קיימת קיום אובייקטיבי בתוכו. ובתור שכזאת היא מן "הכוחות היוצרים שמאחורי התופעות, הכוחות העל-חושיים, היוצרים את התופעות החושיות"¹

כוח יוצר זה – האידיאה – טבוע, אמנם, באדם מטבע ברייתו, אך במציאות אין האדם מהווה ההתגשמות הנאמנה של האידיאה שלו. הוא מפגר מלהגשים את כוונותיה. לכן היא שוכנת בתוכו כאתגר בלתי מתערער של תכלית חייו. ובו – רק בו – תלוי הדבר, לקרב את צורת קיומו במציאות לצורת האידיאה שלו, כדי ששניהם, קיומו במציאות מחד והאידיאה שלו מאידך, יצעדו לקראת היות אחד. לזאת מתכוון גם פרופ' שמואל הוגו ברגמן בדבריו: "...האדם חייב בעצמו לעשות את עצמו לאדם".² – בהתייחסו ליצירה הפילוסופית של רודולף שטיינר: "הפילוסופיה של החירות".³

בתקופה ההיסטורית ידועה, אמנם, תבנית היסוד של יצור בשם: אידיאה. אך אין זאת אומרת, שלאנושות לא היתה ידיעה על **העובדה של תבניות-היסוד** לפני כן. על **תבנית-היסוד של האדם** נמסר כבר מימים קדם-היסטוריים כאשר בתנ"ך מוזכר, כי האדם נברא **בצלם-אלוהים. צלם-אלוהים** של "בראשית" הוא **אידיאה של האדם** של ימינו.

ברור כי הביטוי: "צלם-אלוהים" רוצה לציין, כי לנברא ולבורא אותה

¹ רודולף שטיינר: "אסתטיקה של העתיד – פרי רוחו של גיתה", הוצאת מיכאל, תל-אביב

² ש.ה. ברגמן: אנשים ודרכים" (המסה "רודולף שטיינר כפילוסוף"), הוצאת מוסד ביאליק

³

Rudolf Steiner: "Die Philosophie der Freiheit" – Grundzüge einer modernen Weltanschauung. Seelische Beobachtungsergebnisse nach naturwissenschaftlicher Methode. 12 Auflage, 1962. Rudolf Steiner Verlag, Dornach/ Schweiz

מהות להם, - הבורא האציל על הנברא ממהותו. בהקשר זה אומר שטיינר בספרו: "מדע (הרוח) הנסתר בקוויו העיקריים"⁴: "בנקל עלולה להתעורר... אי-הבנה, כאילו ה"אני" ואלוהים שוים הם. בכלל לא נאמר כי ה"אני" הוא אלוהים, אלא רק שהוא והאלוהי ממין אחד וממהות אחת הם. כאשר אומרים, כי טיפת המים, שנלקחה מן הים והים מהות אחת או סובסטנציה אחת הם, - הרי אין מתכוונים בכך לטעון, כי טיפת המים היא הים. אם רוצים דווקא בהמשלה, אז אפשר לומר: היחס הקיים בין טיפת המים לים, קיים גם בין ה"אני" לאלוהי. יש ביכולתו של האדם למצוא בתוכו את האלוהי, היות ועצם מהותו נלקחה מן האלוהי".

צלם אלוהים – צלם לאום

אך גורמים התפתחותיים, עליהם עומד שטיינר באותו הספר ועליהם רומז התיאור הציורי על "גירוש מגן-עדן" בתנ"ך, גרמו לכך, כי צלם אלוהים – האידיאה – של האדם הסתתר בהדרגה בתוך ישות האדם, ומה שהתחיל לבלוט הוא "צלם הלאום". התהוות הלאומים בהתפתחות האנושות מביאה לידי התרחקות של האדם מתבנית יסודו הטבעי בו מטבע ברייתו.

כל לאום (תכונותיו המסוימות) מרחיק את בן-מינו מצלם אלוהים, שהוא המרכז ודוחף אותו אל תוך זוית הוויה מסוימת. כל לאום מצמצם את בן מינו לחלק מסוים בלבד מצלם אלוהים, שהוא **הטוטליות**. האדם, בעל מעמד מרכזי עולמי וכל-מקיף כאחד – אוניברסאלי – ירד למעמד של מיוחדות לאומית. ברי ובכן, כי האדם נברא בצלם אלוהים ולא בצלם של לאום כל שהוא – לא של היהודי, או הפרסי, או האנגלי, או של כל לאום אחר.

בהרצאותיו על "התעלומות בתיאור הבריאה התנכית"⁵, בהן מוסר רודולף שטיינר, מדען הרוח המודרני, את תוצאות המחקר על בריאת העולם של

⁴ Rudolf Sreiner: "Die Geheimwissenschaft im Umriss" – 28. Auflang, 1968. Rudolf Steiner Verlag, Dornach / Schweiz

⁵ Rudolf Steiner: "Die Geheimnisse der biblischen SchÖpfungsgeschichte" – 4. Auflang, 1961. Rudolf Steiner Verlag, Dornach/ Schweiz

מדע הרוח המודרני⁶, מכנה הוא את המבנה הקומפוזיציוני של התנ"ך בהקשר לסדר שלבי הבריאה המתואר בו, כחדור "ענייניות גרנדיוזית"⁷; וזאת בשל העובדה כי הסדר הזה בא על אישורו על-ידי ממצאיו של מדע-הרוח המודרני.

אותה ענייניות גרנדיוזית מתגלה בתנ"ך, כאשר בו נרמז הרמז הראשון על העם העברי-יהודי. לא נרמז רמז בטרם נוצר, במרוצת התיאור התנכי, התנאי הענייני לקיום עמים. תנאי זה אינו קיים לפני שהתיאור מתקדם לאותו שלב, בו הגיעה ההתפתחות לסיום הכנת הקרקע להופעת עמים על-אדמות. רק אחרי שהתיאור עבר את הדרך מ"בראשית" – בריאת האדם בצלם אלוהים – עד אחרי "בנית מגדל בבל" – "ומשם הפיצם (את בני האדם) יהווה על פני כל הארץ"⁸, יש הצדקה עניינית, לשלב את העם העברי-יהודי בקומפוזיציה של התנ"ך.

עד "בניית מגדל בבל" התנ"ך הוא תולדות האנושות כולה, - אחריה הוא תולדות של חלק ממנה, אשר הוא - חלק זה - בעל מיוחדות משלו. לשון אחר: מ"בראשית" עד "בניית מגדל בבל" מדבר התנ"ך כבן המין האנושי – "בני האדם... עם אחד ושפה אחת לכולם"⁹, - בן בו צלם אלוהים מטביע, **במידה פוחתת והולכת**, את חותמו; אחרי "בניית מגדל בבל" מדובר על האדם כבן לאום (עברי-יהודי). בן בו צלם הלאום, המיוחד אותו לעומת המיוחדות של לאומים אחרים, מטביע, במידה גוברת והולכת, את חותמו.

⁶ רודולף שטיינר ייסד בראשית המאה העשרים את מדע-הרוח המודרני: אנתרופוסופיה. בזה הוא העתיד ליד מדע-הטבע המודרני, החוקר את החוקים בתחום הטבע (-החומר) בעולם ובאדם, את מדע-הרוח המודרני, החוקר, לפי אותה המתודה המדויקת והעניינית המאפיינת את מדע הטבע, את החוקים בתחום הרוח שבהם. דבר זה אפשרי על ידי פיתוח אברי חישו וכוחו הכרה עילאיים, רוחיים – בנוסף לחושים ולשכל הרגילים, המשמשים הבסיס למדע-הטבע. "(מדען-הטבע) משתמש במכשירים מסוימים... (מדען-הרוח) הופך את עצמו למכשיר למחקר בעולם העל-חושני". (רודולף שטיינר) – דאג גם את הספר המוזכר להלן: "כיצד קונים דעת העולמות העליונים?" מאת רודולף שטיינר – הוצאת מיכאל תל-אביב.

⁷ "grandiose Sachlichkeit"

⁸ בראשית יא ט
⁹ בראשית יא ו

האדם המציאותי בצורת האדם האידיאלי

תהליך התפתחות זה גרם אמנם לנסיגה של צלם אלוהים אל ירכתי ישותו של האדם, אבל לא גרם להיעלמותו של צלם אלוהים מתוך ישותו, כי אם להירדמותו בתוכה. כי רק בזכותו, בזכות צלם אלוהים, קיים האדם בתור אדם ומהווה, כנבדל מיתר הנבראים, הכתר של הבריאה. אך הוא מהווה הכתר של הבריאה **בכוח**; כדי להוות אותו **בפועל** יש להעיר את צלם אלוהים מתרדמתו. לשון אחר: צורת הקיום של האדם במציאות, יש לשוות אותה לצורת האידיאה של האדם. כתוצאה מזה, ובמידה שדבר זה נעשה, תתגשם באדם במציאות האידיאה שלו – דמות האדם במציאות תהיה זהה עם האידיאה של האדם; האדם המציאותי יהיה אדם אידיאלי.

ביצרו את האדם האידיאלי יותר האדם באותן הדרכים בהן נוצרות היצירות של האמנות האמיתית, של היופי האמיתי: כי היפה הוא "הופעה חושית בצורתה של האידיאה...היפה...הוא)...החוש-מציאותי בלבוש אלוהי".

"להיות לאדם – זאת אמנות" – נובאליס (NOVALIS)

האדם – אמן של אמנות-החיים

מתברר איפוא, כי למען היות אדם-אמת חייב להתעורר באדם האמן, - האמן הרדום בכל אדם. כי על כל אדם להיות, **מטבע ברייתו**, חסיד של הנשגבה והאצילה – המיועדת להיות, בעת ובעונה אחת, גם הנפוצה באומנויות: **אמנות החיים**.

מדע הרוח המודרני – מקור השראה ומעיין ידע כאחד לאומנות החיים

אמן החיים – מאין לו לשאוב למען תצטייר בנפשו הדמות, העשויה לשמש לו אב לבניית האדם-אמת בתוכו? כי "ביכולתנו להגשים רק דבר, אותו אנו מסוגלים לדמות בנפשנו" (מרטין בובר). מאין יצמח לנו, איפוא, הדימוי של האדם-אמת, של האידיאה של האדם – למען יהיה הוא – הדימוי – דוגמה ואידיאל בשביל עיצוב עצמי של האדם?

ברי כי דימוי זה אינו יכול להיזון מדמויות בם אדם אשר הוגשמו בעבר ובהווה. כי אופיה של דמות האדם-אמת הוא, שהיא טמונה בכוח באדם, והגשמתה בפועל תתרחש לקראת העתיד לבוא.

היא, פשוטו כמשמעו, **האדם של העתיד**.

היכולת, להגיע לידי הכרת מה שעדיין טמון ובלתי נראה לעין, פיתח רודולף שטיינר וייסד בזה את מדע-הרוח המודרני: אנתרופוסופיה. מתוך הספרות העשירה והמסועפת של מדע רוח זה מצוי כבר בתרגום עברי ספר, בו מצויירים הקווים הראשיים של אדם-עתיד זה. הם כלולים בספר היסודי של תורת החינוך של שטיינר: "חינוך הילד לאור מדע הרוח"¹⁰. בספר זה מצביע שטיינר על התמורות, אותן חייב האדם לבצע בכוחות תודעתו הרגילה כדי לפתחם לכוחות תודעה עילאית למען ביאה במגע עם התחום העילאי, הרוחי של ההווה.

האדם-אמת / האדם של העתיד: תוצאה של "כימיה של הנפש"

כוחות התודעה הרגילים של האדם מושתתים על חושיו וכוחות הנפש הרגילים: חשיבה, רגישה, רצייה. מדע-הרוח המודרני גילה, כי כוחות נפש רגילים אלה אינם סטאטיים, אלא נושאים בחובם את הפוטנציאל לשינוי מהותי ולפיתוח, המניבים כושר הכרה ותודעה עילאיות (רודולף שטיינר: "על חידות הנפש").

כושר זה מוליד את האדם של העתיד. הלה מצטייר כאדם, בו התגבשו עצמאותו וחירותו, בד בבד עם השתלבותו בקוסמוס, - דבר המסגל אותו לתפוס, בדרך הטבע, את דברי העולם - והוא עצמו בתוכם - במשמעותם הנעלה. הוא מתקרב להגשמת צלם אלוהים שבתוכו. התפתחות זו מתבצעת כתוצאה מהתאמנות אינטלקטואלית, נפשית ומוסרית המפורטת בספר: "כיצד קונים דעת העולמות העליונים?" מאת רודולף שטיינר¹⁰.

מדע הרוח המודרני מתאר את הפיתוח של הפוטנציאל, אשר נח ביסוד של כוחות הנפש הרגילים, כתהליך, בו הם פושטים את צורתם המקובלת ולובשים צורה חדשה: הם עוברים מטמורפוזה. כוחות הנפש הרגילים מניבים חדשים לגמרי, - בדומה למתרחש בתהליך הכימי, כאשר, למשל,

¹⁰ הוצאת מיכאל, תל-אביב

שני הגזים : מימן וחמצן בתרכובתם הופכים למים. לכן מכנה מדע-הרוח המודרני את המטמורפוזה של הנפש **כימיה של הנפש**.

הנברא הופך בורא שיקום צלם-אלוהים

בזה מתברר, כי ביכולתו של מדע-הרוח המודרני – האנתרופוסופיה – לספק לאדם המודרני את הדבר, אשר בגלל היעדרו מאופקו של האדם גורם לו את עצם בעייתו האקסיסטנציאלית : את הנתביב אל צלם-אלוהים הטמון בו, אל האדם-אמת. כי השאיפה לאדם-אמת מוטבעת בו מטבע ברייתו ; היא נובעת מהיותו נברא בצלם-אלוהים בבראשית. ומה שנטבע בו בבראשית, בעודו חלק בלתי נפרד של האלוהות ותחת השגחתה המוחלטת, מנחה אותו – בתת-הכרתו, כל עוד לא העלה את הדבר אל הכרתו – לקראת תכלית קיומו בעתיד, תוך כדי הליכתו דרך ניסיון וטעייה אל ההגשמה, המולידים בו – כתמורה מהותית לעומת מעמדו הבראשיתי – אינדיבידואליות, עצמאות וחירות. ככל שתכונות אלה גוברות באדם, הולך והופך הוא לשותף פעיל ומודע במפעל האלוהות. הנברא הופך בורא.

קולו של הבראשיתי-באדם עולה, ולו בלחש, מתחת כל הסטיו מהאדם-אמת, הצצות בימינו כמו בעבר – בכל צד וצד. קול זה נשמע בדרכים רבות-הגוון ; המשורר משמיע אותו באומרו :

"איזהו הלאום המפותח ביותר?

ההוא בו האדמיות מפותחת ביותר."

קריאתו של צלם-אלוהים באדם : "הקם אותי לתחייה במציאות הארצית!" אינה ניתנת להשתקה – אלא אם כן תיענה.

